

*Documentary Heritage
Документално богатство*

ПРОБЛЕМЪТ ЗА КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИТЕ ПАМЕТНИЦИ В БЪЛГАРО-РУМЪНСКИТЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ

Спаска Шуманова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме. Проблемите по издирването, опазването и стопанисването на българските паметници на културата на територията на Румъния в течение на много години са ангажирали вниманието на Министерството на външните работи (МВнР), и по-специално – Посолството на НРБ в Букурещ. С разрешаването на тези проблеми се занимават и Комитета за изкуство и култура (КИК), Българската академия на науките (БАН) и други институции, командировани са български учени и специалисти, разменени са дипломатически ноти, проведени са срещи на партийни, държавни и културни ръководители на различни нива, разговори и обсъждания, набелязани са конкретни мерки, но резултати не са постигнати.

Основната причина за това са липсата на съгласуваност, системност, липсата на настойчивост, гъвкавост и целенасоченост при решаването на тези проблеми от страна на НРБ, както и поради „особената линия“ на румънското правителство към българските културно-исторически паметници. Показателен в това отношение е случаят с българското училище „Христо Ботев“ в Букурещ, което съгласно новите градоустройствени планове през февруари 1988 г. заедно със старата българска църква е разрушено от румънските власти, тъй като през мястото преминава ул. „Каларашилор“ (дн. бул. „Корнелиу Копосу“).

Keywords: Romiana; Bulgaria; monuments; church; school

Проблемът за възстановяването, запазването и поддържането в Румъния на паметниците и обектите, свидетелстващи за важните дати и събития в историята на Българското възрождане, става актуален в българо-румънските двустранни отношения през епохата на социализма, едва след повлияването на културната политика на Народна република България (НРБ) от Людмила Живкова, която, като първи зам.-председател и председател на Комитета за изкуство и култура (КИК) (31 декември 1971 – 1 юли 1975 г.), пропагандира изработването на национална програма „за естетическо възпитание“ на българското население и за популяризиране на българската култура зад граница. През 70-те години тя е представена пред обществото и влиза, макар и

завоалирано, в управленския речник на социалистическа България не само поради властовите и личните позиции на Л. Живкова, а и защото е в унисон с новите задачи на вътрешната и външната политика на България. Освен това Хелзинкският процес от началото на 70-те години създава в Европа атмосфера на активни международни преговори. В рамките на инициативите на Източния блок България активизира външнополитическите си изяви в Европа, и по-специално на Балканите. Затова не е случайно, че Людмила Живкова подема международна културна акция за отваряне към света, за популяризиране на културните ни достижения, за запознаване с културните постижения на западноевропейската цивилизация.

В българската историография все още липсва цялостно изследване на българо-румънските културни отношения през епохата на социализма (1944 – 1989 г.)¹⁾. Липсват изследвания на отделните аспекти на двустранното културно сътрудничество, и по-специално за опазването на културно-историческото наследство. През 2016 г., във връзка с отбелязването на 175-годишнината от рождението на Васил Левски, на български и румънски език се появи научнопопулярният очерк на Лулу Л. Пъцан-Керчова и Лука Ф. Велчов-Деде „Букурещ отблизо. По пътеките на българските възрожденци... и не само“²⁾, чиято цел е да популяризира българското културно-историческо наследство в Букурещ чрез разказите на българи, живеещи в румънската столица³⁾.

В настоящата статия е направен опит да се проследи развитието на българо-румънските двустранни отношения по проблема за възстановяване, опазване и реставриране на българските културно-исторически паметници в Социалистическа република Румъния (СРР) – по архивни документи, съхранявани в Централния държавен архив (ЦДА) и в Архива на Министерството на външните работи (АМВнР).

Българската възрожденска емиграция в Букурещ има съществен принос и активно участие в обществено-политическото и културно-просветното развитие, както и в националноосвободителните борби на българския народ през XIX в. В Румъния пребивават и работят изтъкнати дейци на националноосвободителното движение (Софроний Врачански, Христо и Евлогий Георгиеви, Георги С. Раковски, Любен Каравелов, Васил Левски, Христо Ботев и др.), върху които оказват положително влияние политическият и културният живот в Румъния. През XVIII и началото на XIX век в Букурещ работи княжеската академия „Св. Сава“, която привлича много българи, желяещи да получат по-високо образование. Сред тях са братята Стефан и Атанас Богориди, Никола С. Пиколо, Петър Берон, Райно Попович и други. През 60-те и 70-те години на XIX век плодотворна книжовна, издателска и преводаческа дейност развиват бележитите дейци на българската емиграция Г. С. Раковски, Л. Каравелов и Хр. Ботев. През периода 1866 – 1878 г.

в Букурещ работят 8 български печатници, в които се издават вестниците „Свобода“, „Независимост“, „Знаме“, „Отечество“, списание „Знание“ и други⁴⁾.

В Румъния българската възрожденска емиграция оставя голям брой културно-исторически паметници, свързани с дейността, делата и приноса ѝ за българското и румънското културно-историческо развитие. В периода 1944 – 1989 г. държавните, партийните и дипломатическите представители на НРБ провеждат редица срещи и разговори с представителите на Румънската народна република (НРР) (след 21 август 1965 г. – СРР) за опазването и реставрирането на културно-историческите паметници, свързани с българските възрожденци, потърсили постоянно или временно място за живот и развитие в Румъния. Една от най-продължителните дискусии между двете държави е за съдбата на българското училище в Букурещ и започнатата, но недовършена сграда на български културен дом в двора на училището⁵⁾.

Българското училище в Букурещ съществува като българска собственост и функционира от 1868 до 1957 г. – стара училищна сграда, с двор и започнатата, но недовършена нова сграда, предназначена за Български културен център. Тези сгради заедно с храм, музей, печатница, посолство и други са получени като собственост от Българската царска легация в Букурещ чрез договор за дарение от Българското благотворително дружество в Букурещ под № 3606/29.4.1905 г. на нотариуса в Областния съд Илфов, Румъния, за имотите на ул. „Каларашилор“ № 16 (дн. бул. „Корнелиу Копосу“). Според сключената транзакция между Българската царска легация в Букурещ и Българското общество „Братство“ от 21 февруари 1934 г. правото на собственост върху имота в Букурещ на ул. „Каларашилор“ № 16 доброволно се разделя, както следва.

– Българската царска легация придобива основната сграда, план „а“ – с площ 402,34 кв.м, и прилежащия ѝ терен – с площ от 254,63 кв.м, което представлява част от незастроеното място с обща повърхност от 1203,11 кв.м, предвидено в плана под буква „е“. Общо застроеното и незастроеното място, дадено в пълна собственост на Българската царска легация, е 659,28 кв.м. Във фактическо владение на тези имоти Българската царска легация ще влезе след 10 години от датата на подписването на тази спогодба.

– Българското общество „Братство“ притежава в пълна собственост: второстепенната сграда, предвидена в плана под буква „в“ – с площ от 138,04 кв.м, и една маркиза, построена върху 2,40 кв.м; второстепенната сграда, предвидена в плана под буква „с“ – с площ от 24,52 кв.м; второстепенната сграда, предвидено в плана под буква „d“ – с площ от 9,35 кв.м; прилежащото се място на второстепенните здания – с площ 948,40 кв.м, както и незастроено място – с площ 1203,11 кв.м, предвидено в плана под буква „е“. Празното място – с площ от 1815,40 кв.м, е предвидено в плана под буква „f“. Общо застроеното и незастроеното място, дадено в пълна собственост на Българското общество

„Братство“, е 2938,19 кв.м, във фактическо владение на което то влиза веднага, задължавайки се да го използва само и изключително за построяване на училище или църква. В тези имоти и сгради се помещават българското училище „Христо Ботев“ и българската църква „Св.св. Кирил и Методий“ до 1957 г.⁶⁾

На 1 март 1957 г. НРБ предлага да отстъпи на РНР собствеността върху имота, намиращ се на ул. „Каларашилор“ № 16 в Букурещ, в замяна на което румънската държава да поеме задължението да довърши строителството на започнатата сграда, да реставрира училището и да го превърне в музей на Христо Ботев. В случай че румънското правителство приеме това задължение, прехвърлянето на собствеността на имота и поемането на посочените по-горе задължения ще се приеме за уредено чрез размяната на вербални ноти между двете държави без други формалности. С вербална нота от 26 март 1957 г. Румънското външно министерство съобщава на Посолството на НРБ в Букурещ, че *„правителството на Румънската народна република е съгласно с предложението на правителството на Народна република България“*. Въз основа на това с протокол от 24 април 1957 г. Атанас Георгиев – представител на Българското посолство, предава имота на Симон Беркович – представител на Столичния народен съвет в Букурещ. Този акт обаче е в противоречие със спогодбата за доброволна подялба на имота от 1934 г.⁷⁾

Проблемът за българските исторически паметници в Румъния и за румънските военноисторически паметници в България се радва на инцидентно внимание и обсъждане от партийните и държавните ръководства на двете държави след 1944 г. – политика, оказала се безплодна и вредна за опазването на културно-историческите паметници. През 1962 г. между акад. Сава Гановски – директор на Института по педагогика към БАН, и акад. Атанасе Жожа – председател на Министерския съвет на РНР, е постигнато споразумение за следване от двете държави на политика на съхраняване на паметниците *„с възпитателна цел за българо-румънската дружба“*. През 1964 г. по инициатива на Посолството на НРБ в Букурещ научният сътрудник на БАН проф. Иван Унджиев е командирован в Румъния, за да се запознае със състоянието на местата, паметните плочи, сгради и други паметници, имащи значение за българската история, а през 1965 г. с помощта на градския музей в Букурещ посолството на НРБ организира заснемането на по-важните български културни паметници, намиращи се на територията на румънската столица⁸⁾.

За решаването на този проблем голямо значение имат и позицията и информациите, изпращани от посолството на НРБ в Букурещ в МВНР и Централния комитет на Българската комунистическа партия (ЦК на БКП) за състоянието на българските културно-исторически паметници и водените разговори с партийни и държавни представители на Румъния. Показателна за това е постъпилата информация в МВНР и КИК на НРБ по време на мандата на посланик Георги Богданов

(1963 – 1969 г.), който отбелязва, че запазването на българското училище „Христо Ботев“ в Букурещ ще е в противоречие с градоустройствения план на града, поддържането на сградата ще изисква много средства, която „*няма за НРБ такова значение, каквито имат подобни паметници, намиращи се в НРБ*“, и че искането от България за запазване на сградата на училището е „*нереалистично*“. Той отчита и факта, че българските граждани, които посещават Румъния в групи, самостоятелно, дори и официални делегации, не проявяват интерес към българските исторически паметници⁹⁾, в това число и към училището, от което според Г. Богданов „*не бива да се надценява възпитателната роля на българските исторически паметници за българските граждани, посещаващи СРР... и трябва да се предпазваме от искания, в които има предимно сантименталност... но не са реалистични*“. Оценките на посланик Г. Богданов за училището „Христо Ботев“ в Букурещ в голяма степен важат според него и за училището и църквата в Галац¹⁰⁾.

През 1969 г. е подготвено заминаването на българска делегация, водена от проф. Иван Унджиев от Института по история към БАН, в СРР за проучване състоянието на българските културно-исторически паметници, но нейното посещение не е осъществено поради наводнения в Румъния. През май 1971 г. специална комисия, утвърдена от Секретариата на ЦК на БКП, посещава СРР, а представители на КИК, Светия синод и други представители на културните институции посещават останалите съседни на България държави, за да се запознаят със състоянието на българските паметници на културата. Заключение е, че в Гърция, Румъния, Турция и Югославия има голям брой български паметници – исторически, архитектурни, паметници на изобразителното изкуство, книгописа, дърворезбата, металопластиката и други. Част от тях са в лошо състояние: училищата в Букурещ и Галац, манастирът „Зограф“ и килията на Паисий в Хилендарския манастир в Света гора, българското училище и църквата „Св. Стефан“ (т.нар. Желязна църква) в Истанбул и други. На базата на проучванията е внесено проекторешение в Политбюро на ЦК на БКП (ПБ на ЦК на БКП) „*за създаването на необходимите условия за провеждането на целенасочена, системна и ефективна дейност за опазването на българското културно наследство в чужбина*“¹¹⁾.

Главна причина за състоянието на българските културно-исторически паметници в балканските държави са слабата заинтересованост, липсата на полагане на грижи и отпускането на финансови средства за опазването и поддържането им от НРБ. Различните ведомства, институции и организации се отнасят към този проблем без нужната заинтересованост, затова е необходимо да се изработи цялостна и единна политика, да се активизира дейността на българските посолства и други представителства в държавите, в които има български паметници на културата, да се създаде институция, която да поеме цялата грижа и отговорност по издирването, проучването и опазването им.

През 1972 г. на основата на „специално“ решение на Секретариата на ЦК на БКП към КИК е създадена Междуведомствена комисия, която да централизира, координира и насочва дейността на всички ведомства, институти и организации, работещи по линия на издирването, опазването и стопанисването на българските паметници на културата в чужбина. Комисията определя проблема за опазването и поддържането на българските паметници на културата в СРР като един от най-важните, спешни и трудни за разрешаване. Становището ѝ се основава не само на количеството, ценността и занемареното състояние на паметниците, но и на възникналите трудности, произтичащи от особеното отношение и политическа линия на румънското правителство, което според Людмила Живкова „*пречи на цялостното уреждане на проблемите – както от историческо-културна, така и от формално-правна и техническа гледна точка*“⁽¹²⁾.

Първият пробив в утвърждаване на българската позиция по въпроса за опазването на българското историческо и културно наследство в СРР и разширяване на културното сътрудничество между двете държави е направен по време на посещението на българска културна делегация, водена от Людмила Живкова – първи зам.-председател на КИК, в Букурещ от 16 до 18 октомври 1973 г.⁽¹³⁾

Людмила Живкова е добре подготвена за предстоящите трудни преговори. Направени са проучвания и справки, потърсени са мненията на институциите и специалистите, в чиято юрисдикция е културното развитие на НРБ, тъй като е необходимо да се предприемат мерки за съгласуване и изработване на една обща позиция, свързана с българската история и засягаща националното достойнство на българската държава. По този въпрос, за съжаление, в продължение на години не е намерено решение поради пренебрежителното отношение на НРБ към опазването на българските културно-исторически паметници в СРР, както и поради „*особения курс*“, воден от СРР, без съобразяване с действителността и от позицията на национализма. Изпращането на българската културна делегация е продиктувано и от необходимостта за разширяване на културното сътрудничество между двете държави и предотвратяването на по-нататъшното унищожаване на българските паметници, като се предприемат мерки за юридическото регламентиране и поддържане в добро състояние на все още оцелелите от тях.

Преди заминаването си за румънската столица Людмила Живкова поставя проблема по опазването на българските културно-исторически паметници на територията на СРР и пред ПБ на ЦК на БКП, като разделя паметниците в две групи: паметници, свързани с историята на Българското възраждане, националноосвободителните борби и на българо-румънската дружба през вековете, и „*стари и по-нови паметници*“ – църкви, икони, старопечатни книги, археологически ценности и други. Използвайки „со-

циалистическата идеология, изразни средства и говорене“, за да привлече вниманието и да получи политическа и партийна подкрепа за предстоящите преговори, тя отбелязва, че с най-голямо значение са тези от първата група, които при добро опазване могат да служат за „патриотично и интернационално възпитание на младежта, да възпитават, развиват и укрепват още повече братската дружба между нашия и румънския народ“. Една голяма част именно от тези паметници са унищожени и дори не са поставени паметни плочи, които да напомнят за съществуването им, а останалите са в крайно лошо състояние и ако не бъдат предприети мерки за тяхната реставрация и опазване, също са застрашени от унищожаване – „било от собствената си смърт или по градоустройствени причини“⁽¹⁴⁾.

Людмила Живкова остро осъжда и сключения през 1957 г. договор за престо̀пване от българската държава на собствеността на имота на българското училище „Христо Ботев“ в Букурещ на румънската държава, тъй като след сключената „сделка“ това място с нищо не напомня, че „е било светиня за всеки българин“⁽¹⁵⁾. В училището автоматично е въведено задължителното изучаване на румънски език, сменени са директорите и учителите, променят се и учениците. През 1961 г. е сменено и името от Българско училище „Христо Ботев“ на „Румънско държавно училище № 78“.

Почти същото е положението и с българското училище и църква в Галац. Сградите са занемарени и изоставени. От 1948 г. румънското правителство не удовлетворява законната молба на българската църковна община в Галац да бъде потвърдено в съответствие с излезлия тогава Закон за култовете правото и на юридическа личност, поради което според чл. 39 от същия закон „общината е преустановила всякакво свое съществуване и притежавано имущество“, в това число училището и църквата⁽¹⁶⁾. Сградата на училището е пред саморазрушаване и съществува реална възможност да бъде съборена от румънските власти под предлог, че застрашава живота на гражданите.

Разбира се, Людмила Живкова е напълно наясно, че е нереално и невъзможно да се иска от румънската държава да възстанови разрушените български паметници или да съобразява градоустройствените си планове с всички български претенции към оцелелите такива. От друга страна, НРБ не е в състояние да поддържа паметниците и къщите музеи на всички български възрожденци и революционери, още повече да задължава румънската държава да прави това. Но НРБ има пълното право да иска от СРР „на основата на реципрочността“ да запази и поддържа в добро състояние особено ценните за България културно-исторически паметници, да се осъществява научен и културен обмен между учени специалисти от двете държави, да бъдат върнати оригиналите (или копия) на намиращите се в румънските музеи, архиви и библиотеки археологически, литературни и други музейни ценности, да бъде възстановена собствеността на ул.

„Каларашилор“ № 16 – Букурещ, тъй както СРР едностранно е нарушила договора, да се настоява пред румънското правителство да възстанови или формално да легализира църковната община в Галац като юридическа личност, да се устрои музейна експозиция за Любен Каравелов, Панайот Хитов, Иван Вазов и други български революционери в сградата на ул. „Мошилор“ № 134 А, да бъдат поддържани в добро състояние къщата музей на Хаджи Продан в Пловеш и гробницата на братя Христо и Евлогий Георгиеви, представляващи не само историческа, но и архитектурна ценност, да се поставят отново и да се поддържат в добро състояние паметни плочи и барелефи на български революционери и възрожденци на сградите, построени на мястото на разрушените стари домове, свързани с живота им, и други¹⁷⁾.

Основните въпроси при решаването на проблемите за опазването и поддържането на културно-историческите паметници на НРБ, намиращи се на територията на СРР, се свеждат до признаването от румънската държава на паметниците на културата, свързани с българската история, култура и бит, като част от българското и световното културно наследство, следователно и като част от културното наследство на СРР, да се впишат най-ценните паметници на културата в списъците на СРР, с което върху тях да се разпрострат грижите на държавата съгласно нейното вътрешно и международно право, и да се уредят материално-правните въпроси между двете държави¹⁸⁾. Дейността на делегацията е сериозно затруднена от неуредено правно положение на българските паметници на културата, тъй като съгласно международните разпоредби всяка държава има задължения само към онези паметници, които тя е признала и като свои паметници на културата¹⁹⁾.

Независимо от всички конвенции и мерки за покровителството и защитата на културните паметници в международното право всяка държава трябва да разчита на себе си – съгласно чл. 23 от Закона за паметниците на културата и музеите, като грижата на НРБ се разпростира и върху паметниците, свързани с българската национална история, култура и бит, които се намират в чужбина. Тези грижи могат да осъществяват само по пътя на двустранните и многостранните споразумения на заинтересованите страни.

Още през 1972 г. Тамара Добрин, която заема поста зам.-председател на Съвета за култура и социалистическо възпитание в СРР, по време на неофициални разговори с Людмила Живкова поставя въпроса за разширяване на сътрудничеството по поддържането и съхраняването на паметниците на културата, намиращи се на територията на двете държави и свързани с тяхната история. Тамара Добрин заявява, че Румъния е „готова да върне на България плочата с надписа от времето хан Крум“ и че желае в НРБ да бъдат изпратени румънски специалисти за проучване

на паметниците, чието връщане Румъния има юридическо право да поиска. От своя страна, Людмила Живкова подчертава, че НРБ е готова да разшири сътрудничеството си със СРР по опазването на паметниците, но на основа *„реципрочността и взаимното равнопоставяне“*, като още през май 1973 г. България отправя официално предложение за провеждане на среща и преговори, но едва през септември с.г. Румъния дава своето съгласие²⁰⁾.

При посещението и по време на преговорите от 16 до 18 октомври 1973 г. румънската държава *„проявява голямо внимание и грижи“* към българската делегация, така както го изисква протоколът. Създадена е *„дружелюбна“* обстановка за разговори, но времето се оказва твърде кратко, поради включването в програмата на посещения на културно-исторически обекти, и не остава време за провеждане на индивидуални срещи между членовете на двете делегации.

В изложението си Людмила Живкова се спира на *„големите грижи“*, които НРБ полага за румънските паметници на културата, тъй като са символ на *„братската дружба“* между двата народа и спомагат за *„...патриотично и интернационално възпитание в условията на изграждането на развито социалистическо общество“* (ежегодно за поддържането им се изразходват над 800 000 лв.). В същото време, Л. Живкова изразява своето недоумение и съжаление, че СРР не полага същите грижи за българските паметници, свързани главно с великите личности от периода на Възраждането и националноосвободителните борби на българския народ, имащи стойност и за двата народа, защото възвеличават и ролята и помощта на Румъния. Голяма част от тях са разрушени и дори не са поставени паметни плочи, които да напомнят за съществуването им, а запазените паметници са в много лошо състояние, не са обявени за паметници на културата и за тях не се полагат никакви грижи. По отношение на някои от тях Румъния е поела ангажименти, които не изпълнява или създава трудности за уреждането на статута, реставрацията или поддържането им²¹⁾.

По време на водените разговори е взето решение да се създаде Смесена комисия за издирване, опазване и поддържане на паметниците на културата, намиращи се на територията на двете съседни държави, ръководена от зам.-председателя на КИК Пейо Бербенлиев. Създаването на Комисията е потвърдено и с Междуправителствената спогодба за българо-румънско културно и научно сътрудничество (1977 г.)²²⁾.

Йон Жинга споделя виждането на българската делегация за значението на историческите паметници на румънска и на българска територия като фактор за сближаване на двата народа и че въпросът за запазването им има важно политическо значение и трябва да се реши с *„търпение и дружеско разбиране“*. Той заявява, че е съгласен с констатациите за незадоволителното състояние на

българските културно-исторически паметници в СРР, а заедно с това приема и отправеното му предложение да бъдат посетени и проучени обектите в двете държави от специалисти, които да дадат препоръки. Йон Жинга поставя за обсъждане и въпроса за реституиране на румънските движими паметници, и по-специално за връщането на СРР на редица паметници, отнесени от българските окупационни войски през 1917 г., за което НРБ е задължена от чл. 126 от Ньойския договор²³⁾.

Изказването на Йон Жинга е допълнено от изказвания и на други. Мирча Дима – зам.-председател на Съюза на архитектите, заявява, че в СРР е допуснато *„увлечение по бързото модернизиране на градовете“*, поради което са съборени не само български, но и много ценни румънски исторически сгради. Василе Драгуц – директор на Управлението за историческите и художествените паметници на културата изтъква че СРР има претенции по някои румънски паметници в НРБ (*„Гривица, Арбанаси, Видин, Балчик“*). Мирча Тудор – юрист от Министерството на външните работи на СРР, заявява, че според него въпросът за собствеността на българското училище в Букурещ е уреден с подписването на междудържавните споразумения (има предвид вербалните ноти от 1957 г.) и не трябва да се коментира, допълнения към тези споразумения *„не трябва да се правят“*. Що се отнася до църковните имоти в Галац – *„били в миналото български“*, но през 1969 – 1970 г. този въпрос е уреден *„със закон на Министерството на финансите и църквите“*. М. Тудор заявява, че СРР *„не може да приеме, че този имот е български“*, а терминът *„мълчалива договореност“* не е познат в международното и държавното право като израз на съгласие²⁴⁾.

На 18 октомври българската делегация е приета и от секретаря на ЦК на РКП и председател на Съвета за култура и социалистическо възпитание Думитру Попеску. Съвсем накратко Людмила Живкова изтъква значението, което българската държава, партия и правителство отдават на поддържането на добрите отношения между НРБ и СРР. Една от проявите на тази политика е поддържането в добро състояние на румънските паметници в България. Тя заявява, че по случай юбилейните годишнини, които предстоят да се отбележат в НРБ (100-годишнината от освобождението, 100-годишнината от гибелта на Христо Ботев), е готова да приеме на посещение румънска делегация от специалисти²⁵⁾.

След изказването на Л. Живкова Д. Попеску взема думата, отбелязвайки, че СРР също има *„забележки“* към българската държава за поддържането на румънските паметници и ги категоризира в четири групи. В първата група паметници са включени: движимите и недвижимите паметници на културата от *„дълбока древност“* (цивилизацията на даките) и Средновековието. Споменавайки тази група паметници, проличава националистическата линия, която

поддържа част от румънската научна мисъл, като се старее да докаже изключително голямата роля, която е играло още от древността населението, обитаващо територията на днешна Румъния, без да се съобразява с историческите факти. Във втората група паметници са включени тези, които са свързани с общата борба срещу Османската империя, отправяйки упреци към НРБ, че недостатъчно добре пази румънските паметници от този период и не е показано участието на румънските воеводи и личности в тази борба. Към третата група са отнесени паметниците от Освободителната война 1877 – 1878 г., а към четвъртата – бившите румънски училища, намиращи се на територията на България, за чието състояние нямат никакви данни²⁶⁾.

В отговор Людмила Живкова отново се изказва в духа на тона на изказването на Думитру Попеску. Още в началото изтъква готовността на НРБ да разговаря по всички поставени въпроси, но на базата на *„реципрочност и равноправие“*, и че България също има интереси към проучването на редица паметници, свързани с прабългарската история и духовна култура. За втората група паметници Л. Живкова се съгласява, че не всичко е направено за разкриване на тази историческа епоха. За паметниците от третата група отбелязва, че именно те, както и от времето на националноосвободителните войни, *„бележат една от най-високите точки“* в развитието на отношенията между двата народа. Людмила Живкова категорично заявява, че ако не се предприемат конкретни мерки за поддържането им, така както се поддържат румънските паметници в НРБ, *„едва ли може да се очаква, че останалите въпроси ще намерят своето решение“*. За четвъртата група паметници НРБ е готова да обсъжда и този проблем, но на основата на *„реципрочността“*, защото в Румъния също е имало български училища²⁷⁾.

По време на разговорите двете делегации споделят и някои виждания за работата на Смесената комисия. Д. Попеску смята, че Комисията трябва да се занимава само с издирването, проучването и оценката на паметниците на културата, а не с изследванията в областта на историята, които са от компетенциите на академиите на науките на НРБ и СРР, а за Л. Живкова дейността на Комисията трябва да се основава освен на реципрочна основа и на зачитане на националния суверенитет на двете държави.

Срещата на Людмила Живкова с Думитру Попеску е напрегната. Попеску е възмутен от начина, по който Живкова поставя въпроса за паметниците на културата – *„от позицията на силата, като се опитвала да окаже натиск и да заплашва, че ако не се вземат мерки за българските паметници на културата в Румъния, ние ще разрушим румънските в България“*. Л. Живкова реагира, отричайки обвиненията на Д. Попеску, и за пореден път представя българската позиция, като отбелязва, че румънските паметници са под защитата на законодателството на НРБ и ежегодните разходи по поддържането им струват на държавата около 800 000 лв.²⁸⁾

Според българската делегация румънската не е добре подготвена за воденето на конкретни и задълбочени разговори. Най-вероятно румънските представители не са очаквали така ясно и открито Людмила Живкова да постави въпроса за съхраняването и опазването на българските културно-исторически паметници, поради което през цялото време румънската делегация следва линия на необвързване и отлагане решаването на поставените проблеми. От друга страна, СРР сама разширява обхвата на обсъждания проблем, като включва в своите претенции към НРБ и паметници от Древността, Средновековието и от „*по-ново време*“, които тя смята за румънски, като отива още по-далеч, предявявайки претенции за признаване на румънския характер на паметници от Второто българско царство, като „*църквата Асен и Петър във Велико Търново*“. По този начин тя засяга въпроси, които са обект на научни дискусии между българските и румънските историци, и поставя искания, които българската делегация дефинира като „*опити от румънска страна да се фалшифицират и започават историческите факти*“. Настоява да им бъдат върнати движими паметници на културата, взети от румънските музеи и отнесени от българските войски по време на Първата световна война, като се позовава на юридическото право по чл. 136 от Сенжерменския мирен договор, а с цел да се омаловажи това, което прави НРБ за опазването и стопанисването на румънските паметници, СРР твърди, че България често променя характера на експозициите си, без да се консултира предварително с Румъния. Румънските представители обвиняват България и че не дава достъп на румънските специалисти и туристи да посещават паметниците, свързани с историята на Румъния²⁹⁾.

За разлика от румънската, българската делегация и Людмила Живкова са добре подготвени, снабдени с необходимите пълномощия и по най-категоричен начин поставят и защитават позицията на България по опазването на паметниците на културата. Посещението на делегацията е оценено като успех, особено след създаването на Смесената българо-румънска комисия, която да продължи работата по обсъждането на повдигнатите проблеми и намирането на успешен начин за тяхното решаване.

Много напрегнато преминават и срещите на Йон Жинга – зам.-председател на Съвета за култура и социалистическо възпитание на СРР, по време на посещението му в НРБ по покана на Людмила Живкова – първи зам.-председател на Комитета за изкуство и култура на НРБ, от 8 до 13 април 1974 г.³⁰⁾

Основна тема на разговора е, естествено, работата на Смесената българо-румънска комисия за паметниците на двете държави, свързани с тяхната история. От страна на НРБ е изказано задоволство от създаването на комисия и от проведеното първо заседание в НРБ през декември 1973 г. В своето из-

ложение Л. Живкова спира вниманието на Йон Жинга върху неизпълнението на някои от решенията, взети на първото заседание на Комисията, и то поради вина на румънската държава: СРР не е изпратила до момента на провеждане на срещата списък на интересуващите ги паметници на територията на НРБ с изключение на 7 движими археологически, намиращи се в българските музеи, Румъния не е информирала България за състоянието на българските паметници на културата, намиращи се на нейна територия, и пак по вина на СРР не е осъществена размяната на групи от специалисти за взаимно проучване на състоянието им. Освен това българските представители от Смесената българо-румънска комисия за паметниците не са информирани дали второто заседание ще се състои, тъй като съгласно споразумението то трябва да се проведе през април 1974 г., а заедно с това НРБ има подготвен проектоустав за работата на Комисията и очаква СРР да представи свой проект, които да бъдат взаимно разменени. Нещо повече, България е информирана, че румънските църковни власти са отстранили българското църковно настоятелство от църквата в Галац, изземвайки документите и парите от касата³¹⁾.

Людмила Живкова изразява безпокойство, че вместо да се постигне някакво решаване на проблемите, те се задълбочават. Йон Жинга не очаква Людмила Живкова да постави всички тези въпроси с такава решителност, прямота и твърдост, и „смутено“ заявява, че поради заетостта си не е успял да присъства на първото заседание и то да бъде председателствано от него, както и да се запознае с подписания протокол и взетите решения след провеждането му. Оправдава се, че няма информация поради каква причина не е изпратена група от специалисти в НРБ и съобщава, че е взето решение „*Ботевото училище да бъде преместено по градоустройствени съображения и след това реставрирано*“, както и че не е осведомен за състоянието на църквата в Галац и „*поради самостоятелното положение на църквата е трудно на държавните органи да се намесват*“, но и не отрича, че подобно нещо се е случило и че информацията, която НРБ има, е достоверна. Той отбелязва, че е „*трудно*“ да се предприемат реставрационни действия на българското училище в Галац, тъй като е частна собственост – „*на българин*“, а на предложението на българските представители на срещата НРБ да финансира реставрацията, Й. Жинга отговаря, че „*румънската страна ще помисли за решението на въпроса*“, и отклонява по-нататъшното му обсъждане³²⁾.

Йон Жинга информира Людмила Живкова, че е намерена „*форма*“ за ограничени укрепителни работи на гробницата на Христо и Евлоги Георгиеви в Букурещ, че СРР е готова да приеме подробен план за експонирането на паметниците, предложени от българската държава, като паметни плочи, обозначения и други. В същото време, той упреква Людмила Живкова, че все още НРБ не е изпратила 7 археологически паметника, на което, естествено,

Л. Живкова реагира веднага, напомняйки му, че връщането на музейните предмети ще стане на основата на *„реципрочност“*, като настоява на НРБ да бъдат върнати аналогични музейни предмети от СРР. Заедно с това подчертава, че за България не съществуват никакви пречки културно-историческите паметници да бъдат регламентирани по *„държавен ред“*⁽³³⁾.

На срещата между Йон Жинга и Пейо Бербенлиев на 12 април са взети решенията: второто заседание на Смесената комисия да се проведе в Букурещ между 27 и 30 май 1974 г., като точната дата да се определи от посолствата на НРБ и СРР; румънската държава ще изпрати списъци на интересуващите ги паметници до края на месец април, а българската държава да допълни своя списък, ако сметне за необходимо, като този въпрос бъде първа точка от дневния ред на предстоящото заседание на Комисията. НРБ и СРР да разменят групи да бъде проучен въпросът с църквата в Галац, да се направи необходимото за сградите на Ботевото училище, за да започне укрепването му, и други. Йон Жинга заявява, че ще направи необходимото, за да се избегнат упреците, отправени към СРР по време на проведените срещи и разговори⁽³⁴⁾.

Още през 1973 и 1974 г. Комисията извършва предварителна работа за определянето броя и състоянието на културните и историческите паметници в НРБ и СРР. На първото заседание на Комисията, проведено през декември 1973 г., е решено да бъдат разменени списъци на паметниците на културата, към които двете държави проявяват интерес. България изпраща списъка *„незабавно“*, а румънският списък е получен едва през юни 1974 г. по време на второто заседание на Комисията. Съгласно указания на ЦК на БКП българският списък съдържа само паметници от епохата на Възраждането, защото те ще предизвикат най-малко спорове и възражения от страна на историците. Подготвени са и списъци на исторически обекти от Средновековието и археологически предмети, изнесени по време на Освободителната война и през XX век. Основен принцип при подготвянето им е да бъдат включени съществуващи, но необозначени и намиращи се в лошо състояние обекти, както и обекти, които няма да предизвикат научни спорове и да затруднят работата на Комисията. Списъкът на обектите от VII – XIV век не е предоставен на румънската държава, тъй като ще се използва като контрааргумент по време на преговорите в НРБ и против техните *„пресилени и с националистически уклон искания“*⁽³⁵⁾.

Румънският списък съдържа 54 недвижими и 110 движими (книги, скулптури и други), а българският – 61 недвижими паметника. Румънският списък представлява сбор от произволно събрани исторически факти, което тълкуване никога не е приемано от българските историци – *„в Плевен Осман паша се предал не на руския главнокомандващ, а на румънски генерал“*, посочени са 30 села край Видин с румънско население, които да бъдат проучени, и други. Хронологически той обхваща периода от Античността до *„окупацията на Добруджа и искане за обозначаване*

престоя на художници в Балчик“. През юни 1974 г. румънската комисия не приема да се водят разговори за списъците, и се взема решение смесени групи от специалисти (трима-четирима специалисти) да обхождат по-важните обекти и да се запознаят с актуалното състояние на паметниците в двете държави, с оглед да се определи подходящата за всеки паметник форма на реставрация и експониране. Румънската държава постоянно отлага изпращането на представители³⁶⁾.

Работата на Смесената българо-румънска комисия върви много бавно и трудно поради личната намеса на Николае Чаушеску и приложения принцип всяко споразумение да бъде утвърждавано на срещите Живков – Чаушеску, което допълнително усложнява достигането до реално решаване на проблемите по запазването, реставрирането и поддържането на българските паметници в Румъния и на румънските в България.

НРБ е заинтересована с предимство да се решат въпросите, свързани с няколко особено важни паметника, които са в крайно лошо състояние и се рушат. Първият е в сградата на българското училище „Христо Ботев“ в Букурещ (в която е преподавал и живял Ботев), да бъде устроен музей на българските революционери. Мнението на специалистите в НРБ, за румънското решение да се запази, като се премести е, че *„това е невъзможно, рисковано и няма да го осъществят“*, т.е. това е форма да не се запази. Румънските представители в Смесената комисия не желаят да бъде обсъждан този въпрос, защото *„това можело да бъде решено от ЦК на РКП... – да сме разговаряли по друга линия“*. Вторият е сградата на училището в Галац, заедно с църквата към него, в която се настоява да служи български свещеник вместо в дадената за временно ползване румънска църква в Букурещ. За училището в Галац не е известно дали след като румънците поддържат само своите паметници, т.е. такива, които са румънска собственост, със започването на ремонт на сградата с техни средства българската държава губи ли окончателно правото си на собственост на имота (респективно българската църковна община в Галац). Третият по значение паметник, внушителен по своята монументалност и художествена стойност – гробницата на Христо и Евлоги Георгиеви в Букурещ, има нужда от незначителна реставрация на стенописите, както и да бъде обявен за паметник на културата. Следващите по-значение паметници са българската църква в Браила, в чийто двор е поставена паметна плоча, свидетелстваща за основаването на Българското книжовно дружество (1869 г.), и българската църква в Тулча, на стените на която са изографисани три големи икони от Станислав Доспевски и други икони, рисувани от зографи от Тревненската школа. В двора се намират и сградите на двете бивши български училища. Тези паметници не се нуждаят от реставрация, а само да бъдат пазени и съхранявани³⁷⁾.

Внушителният брой паметници, фигуриращи в румънския списък, показва, че и СРР е заинтересована да реши въпроса с опазването на културно-историческите паметници, намиращи се на територията на НРБ. От друга страна, по-голяма част от работата по опазването, реставрирането, консервацията и обявяването им за паметници на културата принадлежи на Румъния, тъй като най-важните румънски паметници в България се намират в добро състояние. Ако СРР прояви „мудност“ в реставрирането на важните български паметници, то НРБ ще трябва да окаже „натиск“, като изтъкне, че по този начин ще се изрази българската благодарност към „гостоприемството“ на румънския народ към революционерите ни, че НРБ е готова да възстанови паметника в Смърдан (дн. с. Иново), Видинска област – име, което заема важно място в румънската история, литература и живопис, и че ако този въпрос не намери решение, НРБ е готова да го постави и на „друго равнище“³⁸⁾. Заедно с това НРБ може да се позове и на чл. 43 от Закона за култовете в СРР, който предвижда замяна на църковни имущества, намиращи се зад граница. На базата на този закон НРБ може да предложи собствеността на българската църква в Галац да бъде преотстъпена на СРР срещу преотстъпване на НРБ собствеността на румънската църква в Букурещ, която се ползва за българска църква³⁹⁾.

По време на VII съвещание на министрите на културата на социалистическите държави в Букурещ (23 – 26 септември 1975 г.) Людмила Живкова – ръководител на българската делегация⁴⁰⁾, в своето изложение изтъква на преден план въпросите за качеството, издигането на идейно-политическото и художественото равнище на културната дейност и културната продукция, което тя определя като първостепенен проблем. Подчертава, че разширяването на културното сътрудничество със социалистическите държави и преминаването към дългосрочно планиране и изграждането на общи принципи е „закономерен етап в политиките на нашите партии и е напълно в духа на съвещанията на секретарите на братските компартии по идеологическите въпроси в Москва и Прага“. След края на съвещанието ръководителите на делегациите са приети от генералния секретар на РКП и президент на СРР Н. Чаушеску, който оценява положително проведеното съвещание и изразява увереността си, че ще „спомогне за задълбочаване на културното сътрудничество между социалистическите държави“⁴¹⁾.

Извън програмата на съвещанието на 26 септември 1975 г. Людмила Живкова е приета от Думитру Попеску – председател на Съвета за култура и социалистическо възпитание на СРР, за да обсъдят работата на двустранните комисии по културните и историческите паметници на територията на двете държави. Изтъкнато е, че комисиите скоро ще приключат с изготвянето на списъците на паметниците и до края на 1975 г. те ще бъдат взаимно уточнени. Предложени са румънски проекти на протокола и правилник за работата на Комисията⁴²⁾.

Един от главните проблеми си остава бъдещето на училището „Христо Ботев“ в Букурещ и на комплекса в Галац. Л. Живкова настоява училището в Букурещ да бъде превърнато в музей на българо-румънската дружба с филиал в Галац – предложение, което е прието от СРР още при предходните разговори и срещи. Постигнато е съгласие тези два обекта да бъдат отделени от общата група на българските паметници в СРР, свързани с националноосвободителните борби на българския народ. НРБ изтъква важността им за българо-румънската дружба и предлага този проблем да получи политическо решение, взето от ЦК на БКП и ЦК на РКП⁴³⁾.

Основна задача на музея ще бъде да съдейства за максималното развитие на *„дружбата и социалистическите отношения между двата народа и двете партии...“*. Д. Попеску предлага да се открие на реципрочна основа Музей на румъно-българската дружба в България, но Л. Живкова изтъква, че това не е необходимо, тъй като румънските паметници са добре поддържани, разполагат с експозиции и паметници за румънското участие в Руско-турската освободителна война (1877 – 1878 г.) в с. Пордим, с. Гривица и Плевен, а в процес на изграждане е и паметникът в с. Смърдан. Като алтернатива тя предлага да бъде разширен проектът за паметник в Смърдан и да се изгради музейна сграда с експозиция, с приблизително същите размери, каквито ще имат българските експозиции в Букурещ и Галац⁴⁴⁾. Л. Живкова е на мнение, че внасянето на този въпрос в Секретариата на ЦК на БКП за политическо решение ще бъде възможно, след като по партийна или правителствена линия се настоява пред СРР първа или едновременно с НРБ да вземе решение. В противен случай НРБ ще се обвърже с ангажимент без гаранция за изпълнението му от страна на Румъния.

След четири години застой на третата сесия на Смесената комисия през 1977 г. е постигнато споразумение чрез подписването на паметна бележка (31 август), в която в 23 точки са отразени конкретните задачи на двете държави по проучването, обозначаването и опазването на паметниците *„от взаимен интерес“*. Постигнато е съгласие до 1980 г. да бъдат реставрирани и обозначени общо 12 (7 румънски и 5 български) паметника, включително извършване на подготвителна работа за реставрацията на църковно-училищния комплекс в Галац, окончателната размяна на списъците на паметниците и други. Що се отнася до сградата на училището „Христо Ботев“ в Букурещ, СРР обещава да проучи българското искане за запазване, реставрация и уреждане експозиция, отразяваща *„борбите на двата народа“*⁴⁵⁾.

Румънската държава обаче не изпълнява редица от своите задължения, поети през 1977 г. Не са реставрирани договорените паметници, като особено тревожно е състоянието на училището „Христо Ботев“ в Букурещ, въпреки че според договора от 1957 г. собствеността върху имота (училището, сградата на културния дом и терен от 3000 кв.м) е прехвърлена на СРР и тя е задължена

да реставрира училището и да учреди в него музей на Хр. Ботев и националноосвободителните борби. Нещо повече, дълго време сградата е използвана като румънско училище и дори като склад. Пострадала е сериозно и от земетресението във Вранча от 4 март 1977 г. и спешно се нуждае от реставрация, тъй като според румънското законодателство изоставените и рушащите се сгради подлежат на събаряне. В крайно лошо състояние са и сградата на печатницата на Любен Каравелов и гробницата на Христо и Евлоги Георгиеви в Букурещ, както и българската църква и училището в Галац, църквата в Тулча, паметниците в Констанца и други. Отказано е да бъде изпълнено искането на българските власти за допълване на Историческия музей в Браила. През 70-те години във връзка с прилагане на закона за благоустройството на Букурещ са съборени много сгради, свързани с българската история, а паметните плочи по тях не са възстановени, както е случаят с плочата, обозначаваща жилището на Христо и Венета Ботеви и неговата печатница „Знаме“ на ул. „Шербан Водъ“ № 117 (дн. жилищен блок № 43); паметната плоча на бул. „Норд-суд“ № 5, където е живял Георги С. Раковски и се е помещавала редакцията на вестник „Бъдущност“; бюст-паметника на Хр. Ботев на едноименния площад в Браила, който след реконструкцията на площада не е поставен отново, и други⁴⁶⁾.

Съзнателно е заличавано и българското присъствие в провинцията. В църковно-училищния комплекс в Галац сградите на църквата и училището са разделени с ограда и затворена улица, заличен е ктиторският надпис на църквата, обозначаващ нейната принадлежност. Същото е положението на църковно-училищния комплекс в Тулча, където църквата е оградена и изолирана от църковно-училищния двор, а сградите на двете училища – мъжкото и девическото, са в лошо състояние. Едната от тях се ползва за работилница, а другата е пустееща, с което се създават предпоставки за нейното събаряне. Подобно е положението и с църковно-училищния комплекс в Констанца. Българското училище в Браила е съборено, а в двора на църквата остава само мемориалният знак, отбелязващ този факт. Друг паметник с подчертано български характер е къщата на Хаджи Продан в Пловдив, която към 1984 г. е в процес на реставрация, но заличаваща българската ѝ принадлежност. СРР обявява, че има нови исторически данни, свидетелстващи, че тя „*няма нищо общо с досега третираните постановки*“. СРР отклонява предложенията на НРБ за обозначаване с паметни плочи на важни за българите места, като къщата на ул. „Франзелари“ № 27 в Букурещ, в която е живял и творил Йордан Йовков, църковно-училищния комплекс в Тулча и други⁴⁷⁾.

СРР не полага грижи и не спазва принципа на реципрочността при опазването на българските културни и исторически паметници на своя територия, в резултат на което много от тях са безвъзвратно унищожени. Заедно с това столичната община в Букурещ разработва нов план на квартала, в който

се намира училището, и предвижда нов строеж на негово място. Румънските представители в Смесената румъно-българска комисия за културно сътрудничество поемат ангажимента да обсъдят три варианта за бъдещето на училището: неговото запазване, преместване или събаряне, а на мястото да бъде поставена възпоменателна плоча⁴⁸⁾.

Напълно противоположно е отношението на НРБ към румънските културно-исторически паметници. На територията на България са изградени над 30 паметника, символизиращи признателността на българския към румънския народ. За опазването и съхраняването им се полагат системни грижи. Само на територията на Плевенски окръг броят на румънските паметниците е 17 – мавзолеи, музеи, музейни кътове, бюстове и мемориални паметници. Най-значителен от тях е мавзолеят в с. Гривица, реставриран след земетресението през 1977 г. Реставрирани и с обновени експозиции са музеят „Румънски войни 1877 – 1878 г.“ в с. Пордим и панорамата „Плевенска епопея 1877 г.“. В добро състояние са паметниците в Плевен, реставрирани са румънските църкви в Свищов и Видин, къщата в с. Арбанаси, където са живели представители на влашката болярска и владетелска фамилия Брънковяну. НРБ изказва готовност за изграждането и на паметник край с. Смърдан – на мястото на съборения през 1913 г. румънски паметник⁴⁹⁾.

Министерството на външните работи на НРБ няма информация (към 1980 г.) за приетите в СРР след 1973 г. нормативни актове, засягащи правния статут на имоти (културни паметници), към които България има или би могла да има претенции за собственост. Значение оказва и заявлението на Тодор Живков – първи секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет на НРБ, на проведените срещи с Николае Чаушеску – генерален секретар на РКП и президент на СРР, в Букурещ (3 – 7 юни 1980 г.): „НРБ не търси и няма да търси право на собственост върху тези имоти, а желае да се постигне договореност за поддържането им като културни паметници...“⁵⁰⁾.

На тази среща за пръв път в българо-румънските двустранни отношения е разработен и план за сътрудничество в областта на културата, науката и образованието между двете държави за периода 1981 – 1985 г. Разговорите по въпросите за културното сътрудничество дават възможност да се постави за пореден път за обсъждане и проблемът с опазването и поддържането на българските културно-исторически паметници, намиращи се на територията на СРР. Людмила Живкова – председател на Комитета за култура и придружаваща Тодор Живков при посещението, представя по изключително аргументиран, компетентен и убедителен начин българската позиция. Тя подчертава, че по договореност между партийните и държавните ръководства преди повече от две години е подписан специален двустранен документ, в който са уточнени паметниците на българска и румънска територия и са съгласувани мерките за опазването и поддържането им. В съответствие с поетите задължения

българската държава е взела всички необходими мерки за опазване на такива паметници на своя територия, включени са в маршрутите на туристическите групи и се прави всичко необходимо за тяхното популяризиране. За съжаление, СРР, въпреки поетите от нея ангажименти, не е предприела никакви действия – някои културно-исторически паметници са унищожени, други – заплашени от разрушаване, като в заключение Людмила Живкова заявява: „Историята няма да ни прости“⁽⁵¹⁾.

Н. Чаушеску, силно раздразнен и очевидно недостатъчно информиран за съществуващите споразумения, „почервения, настръхна и започна да ръкомаха и гримасничи, заекваше, пелтечеше и не можеше да произнесе нито дума...“. Николае Чаушеску заявява, че българските революционери са поучили убежище и са развивали дейност на румънска земя, „но това не е основание един или друг паметник или сграда да се обявяват за българска собственост“. Без да е в състояние да обори представените му аргументи и предложения, той се опитва да измести темата в друга посока. Тодор Живков реагира спокойно и сдържано, като отбелязва, че няма никакви причини „да се нервничи“, и изказва благодарност за оказаната помощ от страна на Румъния на българските революционери, но не разбира реакцията на Н. Чаушеску и СРР: „Ако според Вас – казва Живков, – няма такива наши паметници на ваша територия, то логически произтича, че няма и ваши на българска територия...“. След края на проведения разговор е постигнато споразумение да се проведе специална среща с участието на секретарите на ЦК за обсъждане на въпросите за паметниците и интерпретацията на историческите факти⁽⁵²⁾.

Въпреки настояването на НРБ след 1977 г. не е договорено провеждането на поредно заседание на Смесената комисия. По решение на Председателството на Комитета за култура към Държавно обединение (ДО) „Пластични изкуства, културно наследство и библиотечно дело“ е създаден в края на 1979 г. сектор „Български недвижими паметници в чужбина“ за издирване, проучване, картотекиране и опазване на българските недвижими паметници, които се намират извън територията на НРБ. До 1982 г. този сектор издирва и регистрира около 104 паметника и паметни места в СРР, свързани с историческото минало на българския народ и с живота на революционната емиграция. Образувани са досиета паспорти за 68 паметника, които съдържат исторически данни, решения на Смесената комисия, ако са били предмет на разискване на сесиите ѝ, правен статут, архитектурни и фотодокументи и библиография. Заедно с това е изготвена картотека на специалистите – историци, архитекти, изкуствоведи и други, на които да се възлагат задачи по документирането и изследването на отделни обекти. Съставени са паспорти (досиета) и на румънските паметници, намиращи се на територията на България⁽⁵³⁾.

Във връзка с дейността и в изпълнение на Решение № 271 на Секретариата на ЦК на БКП от 23 март 1982 г. Комитетът за култура изработва ця-

лостна „Програма за издирване, проучване и картотекиране на българските културни паметници в Румъния“, чиято цел е издирването, придобиването и реализацията на материали за културно-историческото минало на България (ръкописи, документи, книги и други, съхранявани в архивите, библиотеките и музеите в СРР), издирването, проучването, документирането и опазването на недвижимите културно-исторически паметници (училища, църкви, къщи, ханове и други) и издирването, проучването и популяризирането на материали за бита, културата, езика и фолклора на българската емиграция в СРР⁵⁴⁾.

Едва през юли 1982 г. в Букурещ се провежда VI сесия на Комисията и въпреки предварително уточнения дневен ред румънските представители отказват да обсъждат въпроса за историческите и културните паметници, като заявяват, че ще разглеждат проблема след срещата на секретарите по идеологическите въпроси на централните комитети на БКП и РКП, за провеждането на която е взето решение още на срещата между Т. Живков и Н. Чаушеску през 1980 г., когато Т. Живков подчертава, че НРБ се застъпва не за „*собствеността*, а *единствено за запазване на сградата на старото българско училище в Букурещ като исторически паметник, като българска национална светиня, която желаем да се реставрира и превърне в музей*“⁵⁵⁾.

От 6 до 9 март 1984 г. в София е проведена VII сесия на Комисията⁵⁶⁾. Румънските представители вече имат изработена тактика, която се основава отново на проведената среща между Т. Живков и Н. Чаушеску (октомври 1983 г.) и потвърденото решение за организиране на среща на секретарите по идеологическите въпроси на централните комитети на БКП и РКП за намиране на решение на проблема. Очевидно Румъния използва това, за да отлага решаването му, което не е в полза за българската държава и опазването на културно-историческите паметници на територията на СРР. По време на ежегодните делови срещи между партийните и държавните ръководители на двете държави Н. Чаушеску отказва да се разисква въпросът за паметниците поради липсата на време. Това означава, че Румъния няма готовност за неговото решаване, без обаче да се отказва от принципното съгласие, постигнато на високо равнище още през 70-те години, за реставрация на паметниците на двете държави с цел „*възпитаване на поколенията в дух на традиционната дружба между българския и румънския народ*“.

В навечерието на посещението на българската партийно-правителствена делегация, водена от Т. Живков, в СРР (декември 1984 г.) Посолството на НРБ в Букурещ отправя предложение до румънските представители за определяне на дата за срещата на секретарите по идеологическите въпроси на ЦК на БКП и РКП. По време на официалните разговори Т. Живков отново повдига въпроса, отправяйки молба към Н. Чаушеску за опазване на българските исторически и културни паметници на румънска територия, и особено на

училището „Христо Ботев“ в Букурещ. Н. Чаушеску прави няколко уговорки предвид градоустройствения план на Букурещ, но изказва принципното си съгласие, че всички паметници трябва да се съхраняват, и сам предлага въпросът да се обсъди в специално създадената комисия⁵⁷⁾. През април 1985 г. Пейо Бербенлиев – председател на българската част на Комисията, изпраща писмо до председателя на румънската част – Тамара Добрин, за насрочване на заседание на Комисията, но отговор не е получен⁵⁸⁾.

Въпросът е поставен три пъти по линия на МВНР и отново от П. Бербенлиев пред председателя на Съвета за култура и социалистическо възпитание Сузана Гъдя по време на VIII сесия на Смесената комисия по културното сътрудничество (юни 1985 г.) в Букурещ. През ноември 1985 г. Гриша Филипов – министър-председател на НРБ, повдига въпроса пред колегата си Константин Дъскълеску, който заявява, че румънската държава ще изпълни своите ангажименти, но и през 1986 г. по въпроса не е направено нищо⁵⁹⁾. При посещението си в НРБ през юни 1986 г. Константин Дъскълеску заявява, че румънската държава разглежда този въпрос единствено във връзка с градоустройствения план на Букурещ. На 23 април 1987 г. в Посолството на НРБ в Букурещ е получен неофициален сигнал, че за изграждането на нов булевард в централния район на града е наредено да бъде изчистена зоната, в която се намира училището „Христо Ботев“. На 5 май НРБ връчва нота на румънското Министерство на външните работи, която е оставена без отговор. Междувременно на 12 май Посолството на НРБ в Букурещ разбира, че е започнало разрушаването на сградата на бившата печатница на Любен Каравелов⁶⁰⁾.

Различните информации и обещания, получени по време на срещите и разговорите на различни равнища от румънските представители, не позволяват да се изясни позицията на СРР по проблема за опазването на българските културно-исторически паметници на територията на Румъния, като българските представители дори се объркват в своите преценки и анализи – дали Румъния ще реставрира училището „Христо Ботев“, или съдбата му ще бъде съобразена с градоустройствения план на Букурещ. Изчерпани са всички политически средства румънската държава да изпълни своите задължения спрямо училището „Христо Ботев“, както и изобщо ангажиментите си по опазването на българските исторически и културни паметници. Единствената възможност остава да бъде прекратен договорот и да бъде възстановена българската собственост върху имота и незабавно да започне работата по реставрирането и опазването на сградата, с което този проблем ще бъде изваден от политическата сфера и ще бъде поставен на правна основа.

Бончо Митев – посланик на НРБ в Букурещ, разбира, че румънските власти са издали разпореждане до 5 ноември 1987 г. от училището и околните сгради да бъде изнесено цялото имущество, сградите да бъдат изключени от електри-

ческата мрежа и да се подготвят за разрушаване. Поради това на 29 октомври с.г. е проведено съвещание в кабинета на Димитър Станишев – секретар на ЦК на БКП, с участието на Нико Яхиел, Христо Малеев и Марий Иванов, като е взето решение на 30 октомври първият зам.-министър на външните работи да проведе разговор с посланика на СРР в София, който да информира румънското правителство за настояването на НРБ да не пристъпва към разрушаване на училището, докато специалисти от двете държави не намерят решение на проблема. На посланика в Букурещ е изпратена инструкция да връчи нота със същото съдържание на Министерството на външните работи на СРР. Направено е и предложение ПБ на ЦК на БКП да вземе решение за прекратяване на договора от 1957 г.⁶¹⁾

Договорът от 1957 г. е едностранно прекратен от НРБ с Решение № 216 от 31 октомври 1987 г. на МС заради цялостно неизпълнение на задълженията от Румъния и се счита за влязъл в сила с връчването на нота, с която СРР е информирана за взетото решение⁶²⁾. На 2 ноември 1987 г. НРБ връчва вербална нота на Василе Пунган – посланик на СРР в София. Василе Пунган се колебае дали да приеме нотата, тъй като го „смущава“ следният пасаж: *„Като счита румънската страна изцяло отговорна за случилото се, МВНР на НРБ заявява, че отношението на българската страна към румънските интереси в НРБ ще бъде в пряка зависимост от характера и сръчността на действията на румънската страна за възстановяване на последиците от създадената от нея обстановка в двустранните отношения“*. Това звучало като отправяне на заплахи от НРБ към СРР. Затова в продължение на повече от 3 месеца румънската държава не дава писмен отговор, а само устни пояснения на българския посланик Бончо Митев и на представители на посолството в Букурещ. В София Василе Пунган прави изявление със следните основни моменти: училището „Христо Батев“ е неразделна част от историята на румънско-българските отношения, когато румънският народ е оказал подкрепа на Хр. Ботев и на други български революционери, пребиваващи в Румъния; румънската държава е „силно раздразнена“ от факта, че НРБ денонсира едностранно договора за училището от 1957 г., без да се консултира предварително със СРР; румънската държава продължава да счита училището за своя собственост; събарянето му е продиктувано от градоустройствени съображения – прекарване на автострада (булевард) през тази част на Букурещ; Министерството на външните работи в Букурещ е поканило представители на Българското посолство да приберат паметната плоча и част от предметите, останали в сградата, но те не са се отзовали на поканата; СРР действа изцяло в съответствие с вътрешното си законодателство, за което свидетелства и фактът, че тя е принудена да събори и историческата сграда, в която е заседавал ЦК на РКП. Румънският посланик заявява, че след събарянето на училището ще бъде поставена паметна плоча, която да

свидетелства, че там е имало училище – паметник на „историческата румънско-българска дружба“⁽⁶³⁾.

В отговор М. Иванов отново подчертава мотивите, от които се ръководи НРБ при едностранното денонсиране на договора. Той посочва, че този въпрос е поставян многократно на най-високо равнище, но без съществени резултати и реакция от Румъния. България е готова да търси решение на въпроса по пътя на преговорите, „в конструктивен дух на добросъседство и сътрудничество със СРР, но изрично от позицията на собственик на разрушената сграда на училището и на имота около него“⁽⁶⁴⁾.

На 20 февруари 1988 г. от Посолството на НРБ в Букурещ пристига информация, че сградата на училището „Христо Ботев“ е разрушена. Този произволен акт на посегателство върху собствеността на друга държава е извършен в грубо нарушение на вътрешното законодателство на СРР и на международните норми за статута и правната защита на чуждата държавна собственост и е безпрецедентен по своя характер. Унищожен е не само имот – собственост на България, но и исторически и културен паметник със значение за българския народ, признат е такъв и от Румъния, която е поела задължение за неговото опазване. НРБ оценява този акт като недопустимо нарушение на елементарните норми на поведение между две суверенни държави и като прецедент в международната практика и в двустранните отношения⁽⁶⁵⁾.

МВнР на НРБ настоява незабавно да бъде възстановено статуквото, както и претърпените от българската държава морални и материални щети, да бъдат издирени и наказани преките виновници за извършеното деяние. България нееднократно е привличала вниманието на Румъния върху отговорността, която носи за опазване на имотите на българската мисия в Букурещ в съответствие с изричните разпоредби на Виенската конвенция (1961 г.). Като счита румънската държава изцяло отговорна за случилото се, МВнР на НРБ заявява, че отношенията на българската държава към румънските интереси в НРБ ще бъдат в пряка зависимост от действията на СРР⁽⁶⁶⁾.

На 23 февруари 1988 г. Марий Иванов – първи зам.-министър на НРБ, приема на среща разговор Василе Пунган – извънреден и пълномощен посланик на СРР в София, и му връчва протестна нота във връзка със събарянето на историческия паметник – българското училище „Христо Ботев“. М. Иванов обръща внимание на факта, че този едностранен акт на Румъния е извършен в навечерието на Белградската среща на министрите на външните работи на балканските държави, на съвместното честване на 110-годишнината от освобождението на България и в деня, когато министър-председателите на НРБ и СРР се срещат в Русе (20 февруари 1988 г.)⁽⁶⁷⁾.

На 22 март М. Иванов приема Т. Балашою – временно управляващ Посолството на СРР в София, на когото е връчена паметна бележка, в която се посочва, че в желание за взаимно приемливо решение, НРБ е готова незабавно

да изпрати експертна група в Букурещ за договаряне на условията и начините за обезщетение на нанесените вреди и възстановяването на разрушените и повредени сгради⁶⁸). Поради неприемането на вербалната нота от 2 ноември 1987 г. от румънското правителство на 22 ноември 1988 г. МВнР на НРБ връчва писмо протест на Посолството на СРР в София, но и тези действия остават без отговор.

След 1989 г. по искане на Културната асоциация на българите, а после и от името на българската общност „Братство“ чрез Постановление на Министерския съвет № 13/1998 г. – „за възстановяване на собственост върху имоти, принадлежащи на гражданите, членове на националните малцинства в Румъния – се възстановяват на титулярите на собственост или техните наследници имотите, преминали в собственост на Румънската държава чрез неправомерни ограничителни мерки, конфискувания, национализирани или измамни действия“⁶⁹), респективно бива идентифициран на 4 място от приложението и документът за имота в Букурещ, ул. „Каларашилор“ № 16, сектор 3, собственост на основните титуляри от доброволната подялба, извършена от нотариуса на Областния съд Илфов през 1934 г. Въпреки че сградата е съборена през 1988 г., остава да се възстанови собствеността върху терена, а за съборените сгради да бъдат изплатени материални обезщетения, но сключването на протокола за предаване-приемане не се осъществява, тъй като междуременно теренът се дава на концесия и е използван за построяване на бензиностанции.

Проблемът за опазването, реставрирането и поддържането на българските исторически и културни паметници на територията, на Румъния вече е станал история, в която позицията на НРБ търпи поражение. Докато българските представители и институции обсъждат този проблем и проучват българските паметници в СРР, те изчезват или се рушат. Трябва да се отбележи, че проблемите по издирването, опазването и стопанисването на българските паметници на културата на територията на Румъния в течение на много години са ангажирали вниманието на МВнР, и по-специално на Посолството на НРБ в Букурещ. С разрешаването на тези проблеми се занимават и КИК, БАН и други институции, командировани са български учени и специалисти, разменени са дипломатически ноти, проведени са срещи на партийни, държавни и културни ръководители на различни нива, разговори и обсъждания, набелязани са конкретни мерки, но резултати не са постигнати. Основната причина за това е липсата на съгласуваност, системност и организираност, липсата на настойчивост, гъвкавост и целенасоченост при решаването на тези проблеми от страна на НРБ, както и поради „особената линия“ на румънското правителство към българските културно-исторически интереси и паметници. Известна е и отрицателната позиция на румънската държава към дейността на Смес-

ната комисия за издирването, опазването и поддържането на паметниците на културата, която от 1977 г. не заседава. Оттогава проблемът се поставя инцидентно и остава в „*периферията*“ на отношенията между България и Румъния. Показателен в това отношение е случаят с българското училище „Христо Ботев“ в Букурещ. След 1965 г. (когато училището преставя да функционира), неговата съдба от година на година е все по-неблагоприятна. Поради румънската концепция тихо, но методично да се ликвидира всичко, напомнящо за съществуването на българското културно присъствие на румънска територия, този център на българщината в румънската столица (както и няколко други обекта) практически е оставен на произвола на съдбата. Въпреки многократните напомняния и предложения от страна на българското посолство и други български институции Ботевото училище умишлено не се поддържа. На основата на споразумението от 1957 г. между двете правителства румънската държава има определени ангажименти към България, което ѝ позволява да настоява за нещо повече от една постоянна изложба в Букурещ и поставянето на възпоменателни плочи. При официалното посещение на българска партийно-правителствена делегация в СРР (декември 1984 г.) Тодор Живков конкретно поставя пред Николае Чаушеску въпроса за сградата на училището, като предлага то да бъде преместено. Румънският президент обещава да положи усилия за запазване на сградата, но намеква и за възможността „*тя да не издържи такова преместване и да се разруши*“. Нещо повече, съгласно новите градоустройствени планове през февруари 1988 г. сградата на старата българска църква и училището в Букурещ са разрушени от румънските власти, тъй като през това място преминава ул. „Каларашилор“ № 16 (дн. бул. „Корнелиу Копосу“).

Приложение № 1

Народна република България
КОМИТЕТ ЗА ИЗКУСТВО И КУЛТУРА
София, бул. „Стамболийски“ 17,
тел. 97-95-51, 84-81
Изх. № П. 17/20.Ш.1973 год.

До др. ИВАН АБАДЖИЕВ –
КАНДИДАТ-ЧЛЕН
НА ПОЛИТБЮРО НА ЦК НА БКП
КОПИЕ: др. АЛЕКСАНДЪР ЛИЛОВ
– СЕКРЕТАР НА ЦК НА БКП

ДОКЛАДНА ЗАПИСКА

От ЛЮДМИЛА ЖИВКОВА – първи зам.-председател
на Комитета за изкуство и култура

ОТНОСНО: някои проблеми по опазването и стопанисването на българските
паметници на културата в СР Румъния

ДРУГАРЮ ЛИЛОВ,

В своята хилядолетна, богата на събития, върхове и падения история нашата страна е оставила следи и паметници на културата в десетки страни на света. Поради това, че в миналото България е владяла по-голяма територия на Балканите, то естествено е, че в съседните страни са останали най-много наши движими и недвижими паметници на културата, свързани с материалната и духовната култура на българския народ. За съжаление обаче, през последните години в някои от тези страни се забелязва една тенденция за унищожаване или фалшифициране на тези паметници. Освен това множество наши писмени и веществени паметници на културата са незаконно продадени или изнесени в западните страни и Америка. Независимо от обективните политически и материални трудности, с които е било свързано издирването, опазването и стопанисването на българските паметници на културата в чужбина, у нас не е съществувала една планомерна, упорита и целенасочена работа в това направление. Различните ведомства, институти и организации са се отнасяли към този въпрос „от свои позиции“ и без нужната заинтересованост, поради което и проблемите са разрешавани инцидентно и без достатъчно перспектива.

Въз основа на специално решение на Секретариата на ЦК на БКП през миналата година към Комитета за изкуство и култура бе създадена Междуведомствена комисия, която да централизира, координира и насочва усилията на всички ведомства, институти и организации, имащи задачи и възможности за работа по линия на издирването, опазването и стопанисването на българските паметници на културата в чужбина. Комисията вече е набелязала редица по-

следователни и степенувани по важност мероприятия в това направление. Тя счита въпросите за опазването и стопанисването на българските паметници на културата в СР Румъния като едни от най-важните, спешни и трудни за разрешаване. Това становище на Комисията се базира не само на количеството, ценността и сегашното занемарено състояние на тези наши паметници, но и на редица трудности, произтичащи от особеното отношение и линия на румънското ръководство по този въпрос, която пречи за цялостното уреждане на проблемите – както от историческо-културна, така и от формално-правна и техническа гледна точка. (Прилага се отделна справка за неправилната трактовка на някои въпроси от българската история в изследванията на румънски историци.)

В СР Румъния, както е показано в приложената справка, ние имаме няколко десетки по-значителни паметници на културата. Те могат да се разделят на две основни групи:

а) паметници, свързани с историята на Българското възраждане, националноосвободителните борби срещу османските поробители и българо-румънската дружба през вековете;

б) други стари и по-нови паметници – църкви, икони, гробове, старопечатни книги и археологически ценности.

Най-голямо значение за нас имат паметниците от първата група, свързани с живота и делата на българските възрожденци и революционери в Румъния. (В справката те са посочени под номерата: 1 – 7, 26 – 30, 32, 37 – 40, 43 – 48.) При едно добро състояние и поддържане тези паметници могат да служат за патриотичното и интернационалното възпитание на младежта, да възпитават, развиват и укрепват още повече братската дружба между нашия и румънския народ при новите условия. За съжаление обаче, една голяма част от тези именно паметници са безвъзвратно изчезнали и дори паметни плочи не напомнят за съществуването им. Тези, които все още са оцелели, се намират в крайно лошо състояние и ако не се вземат бързи мерки за тяхното спасяване, също са застрашени да загинат в близките години – било „от собствената си смърт“ или „по градоустройствени причини“.

Ще си послужим с примери.

Изминаха вече 16 години от времето, когато румънските власти склониха нашето посолство в Букурещ да подпише една прибързана, неясна и неоформена по нормален ред сделка, според която българската страна им преотстъпи своя имот на ул. „Каля Каларашилор“ 16 – Букурещ, срещу задължението те да довършат започнатия на това място „Дом на българската култура“, в който да предоставят за безвъзмездно ползване на посолството един малък киносалон и две обикновени стаи, а в старата сграда на българското училище „Христо Ботев“ да устроят музей в памет на неговия патрон. Сега това място с нищо не напомня, че е било и представлява светиня за всеки българин, че

тук са живели и работили великият български поет и революционер Христо Ботев, българският владика Панарет Рашев и племенницата му Венета (по-късно жена на Ботев) и българският писател класик Йордан Йовков, че тук са заседавали „Българската добродетелна дружина“ и „Българското дружество за разпространение на полезни знания“, че тук са се събирали българите емигранти – войводи и хъшове, че тук са се раждали и печатали бунтовните слова на Ботев и съратниците му.

След „делката“ в училището автоматично се въвежда като задължителен румънският език, сменят се учителите и директорът, подменят се и учениците. През 1961 г. и наименованието на училището вече не е „Българско училище „Христо Ботев“, а „Румънско държавно училище № 78“. Та нима не може поне името на училището да бъде запазено! И необяснимо е защо на нашите туристи е строго забранено да правят снимки пред него. А недалеч от тази историческа сграда стърчи недостроен и се руши от ерозията започнатият преди повече от 25 години „Дом на българската култура“, сякаш ударен от бомба. Само на затрупаната от боклуци паметна плоча се чете декларация, че „тук ще се строи „Български културен дом – паметник за увековечаване на румъно-българското приятелство“ (!).

Приблизително такова е положението и с българското училище и църква в гр. Галац. Сградата на училището е изоставена и занемарена, покривът тече, мазето се пълни с вода, стените са пропукани, подовите изгнили, мазилката паднала, фасадата и цялото състояние на училището са в крещящо противоречие с паметната плоча, която напомня, че тук е живял и учителствал титанът на нашата националноосвободителна революция Христо Ботев, който през 1871 г. тук, на историческата камбанария (сега съборена) е написал светото „Символ верую на Парижката [Българската] комуна“. От 1948 г. румънското правителство не е удовлетворило законната молба на българската църковна община в Галац да бъде потвърдено в съответствие с излезлия тогава „Закон за култовете“ право и на юридическа личност, поради което според чл. 39 от този закон „Общината е преустановила всякакво свое съществуване и притежавано имущество“, в това число училището и църквата. А сградата на училището е пред самосъбаряне и съществува реална опасност всеки момент да бъде разрушена от румънските власти под предлог, че застрашава живота на проходящите граждани.

Посочените два примера са достатъчни, за да илюстрират състоянието на българските паметници на културата в СР Румъния и трудностите, които се срещат за тяхното опазване и стопанисване. Разбира се, в настоящия момент е нереално и невъзможно да искаме от румънската държава да възстанови разрушените наши паметници, нито дори и в бъдеще обезателно да съобразява своите градоустройствени планове с всички наши претенции по отношение на оцелелите такива. На този етап нашата страна не би могла (пък и това не е

нужно) да създаде и поддържа паметници и къщи музеи на всички наши възрожденци и революционери, още повече – да задължи румънската държава да стори това. Но ние имаме пълното право да искаме от румънската страна (на базата на реципрочност, на стари или новопоести в бъдеще договорни задължения) да запазят и поддържат в добро състояние някои особено ценни за нас паметници на културата, като например тези, които в приложената справка са обозначени под номерата: 1, 2, 6, 7, 26, 29, 31 и 48. По-конкретно нашите искания към румънските другари в настоящия момент са следните.

1. Да бъде разширен научният и културният обмен между учени специалисти от двете страни – историци, изкуствоведи, литератори, археолози и др. На нашите учени да бъде оказано съдействие в изясняването на интересуващите ги културно-исторически факти от миналото, като им се осигури възможният достъп в румънските библиотеки, архиви и музеи. Да ни бъдат върнати оригиналите или копията от намиращите се в румънските музеи, архиви и библиотеки археологически, литературни и други музейни ценности.

2. Да ни се върне собствеността на ул. „Каля Каларашилор“ 16 – Букурещ, като се приложи юридическото правило, че румънската страна едностранно е нарушила договора, просрочвайки всички разумни срокове за изпълнение на поетите задължения, с което е лишила нашата страна да има в Букурещ музей на Христо Ботев за повече от 20 години, а посолството – от обещаните помещения в културния дом, за повече от 10 години. Такова разрешение на въпроса е най-благоприятното за нас, защото ще ни даде възможност да реставрираме училището и да устроим в него един богат музей на нашето Възраждане, националноосвободителните борби против турските поробители и румънско-българската дружба през вековете. Освен това ще може да довършим Дома на българската култура, като използваме всичките му помещения за нуждите на посолството и културния център, който предстои да открием в Букурещ. В случай че това ни бъде отказано, то с нови клаузи към подписания през 1957 г. протокол-договор или със сключване на съвършено нов договор да се задължи румънската страна във възможно най-кратък срок да довърши започнатия „Дом на българската култура“, в който да ни предостави обещаните помещения, като същевременно освободи старата сграда на българското училище и ни съдейства за устройване на споменатия по-горе музей. (В отделни приложения се дава мнението на Министерството на външните работи по тази и следващата точка – за българските паметници в гр. Галац).

3. Да се поиска от румънското правителство да възстанови или формално легализира църковната община в Галац като юридическа личност. Това ще ни даде възможност да ремонтираме и реставрираме училището, църквата и съборната камбанария, да устроим в училището музейна експозиция за Христо Ботев, а Министерството на външните работи и Светият синод да уредят въпроса с изпращането на български свещеник в църквата.

4. Да бъде устроена музейна експозиция на Любен Каравелов, Панайот Хитов, Иван Вазов и др. български революционери в сградата на ул. „Каля Мошилор“ 134-А. Сградата е тогавашната, солидна и запазена, и в краен случай може да бъде поискана за музей, който имаме предвид да се устрои в бъдеще училище „Христо Ботев“, ако то не бъде освободено или се събори по градоустройствени причини.

5. Да бъдат поддържани в добро състояние къщата музей на Хаджи Продан в Плюещ и гробницата на братята Христо и Евлоги Евстатијеви в Букурещ, представляващи не само историческа, но и архитектурна ценност.

Да бъде запазен и поддържан в паркът „Херастръу“ – Букурещ. Да се обнови и подобри в художествено и научно отношение старата експозиция в мемориалната зала на Христо Ботев към окръжния музей в гр. Браила.

6. Да се поставят отново и да се поддържат в добро състояние снетите паметни плочи и барелефи на български революционери и възрожденци на сградите, построени на мястото на разрушените стари сгради, свързани с техния живот. Да бъдат поставени нови паметни плочи на посочени от нас места.

Нашите искания към румънските другари са напълно реални и справедливи. Те се базират на силни политико-правни мотиви и основания.

1. Научният и културен обмен между нашите две страни ще допринесе за още по-голямото разширяване и задълбочаване на вековната дружба между двата народа в условията на социализма. Наличието и доброто поддържане на българските музеи и паметници на културата в СР Румъния ще документира надлежно тази дружба, ще изразява признателността на нашия народ за гостоприемството и подкрепата, която румънският народ ни е оказвал в борбата за национално освобождение срещу османските поробители.

2. Румънската социалистическа република е задължена на реципрочна основа да поддържа в добро състояние определено число български музеи и паметници на културата на своя територия, тъй като нашата страна поддържа в образцово състояние значителен брой нейни музеи и паметници на културата. Единственият упрек, който те могат да ни отправят, е за разрушения през 1913 година под влияние на шовинистични настроения техен паметник при с. Смърдан, Видинско. (Списъкът и състоянието на румънските паметници на културата в нашата страна е даден в отделна справка.)

3. От морално-етична и формално-правна гледна точка румънската страна е длъжна да изпълни поетите задължения според договора от 1957 г. за българското училище „Христо Ботев“ и Дома на българската култура в Букурещ, както и да легализира положението на българската църковна община в Галац като самостоятелна юридическа личност. С това тя получава възможност да се реабилитира пред нашата страна за множеството разрушени от нея без предизвестие наши паметници.

Трябва да се каже, че проблемите по издирването, опазването и стопанисването на българските паметници на културата на територията на СР Румъния в течение на много години са стояли на вниманието на Министерството на външните работи, и по специално – на българското посолство в Букурещ. С разрешаването на тези проблеми се е занимавали и Комитетът за изкуство и култура, Българската академия на науките и други наши институти и ведомства. Командировани са наши учени и специалисти, разменяни са дипломатически ноти, провеждани са срещи, разговори и обсъждания, набелязани са мероприятия. Но резултати не са постигнати. Несъмнено липсвали са съгласуваност, системност и организираност и от наша страна, липсвали са настойчивост, гъвкавост и целенасоченост. Но налице са били и обективни трудности, произтичащи от особената линия на румънското ръководство към нашите културно-исторически интереси и паметници.

Като се има предвид, че в последно време румънската страна няколкократно е повдигнала въпроса за разширяване на взаимното сътрудничество между НРБ и СРР в областта на опазването и стопанисването на принадлежащите им музеи и паметници на културата във всяка от двете страни, за размяна на историци, изкуствоведи, археолози, музейни работници и други специалисти, считаме, че настоящият момент е напълно подходящ от наша страна да бъде поставен въпросът за радикалното уреждане положението и подобряване състоянието на българските музеи и паметници на културата в СР Румъния. Също така в наш интерес е да дадем съгласието си и да поощрим разширяването на взаимната размяна на учени специалисти от двете страни. Защото размяната на историци и археолози и сравняването на техните материали ще бъде винаги на наша полза.

Приложения: 2 справки и 3 мнения.

ПЪРВИ ЗАМ.-ПРЕДСЕДАТЕЛ
НА КОМИТЕТА ЗА ИЗКУСТВО И КУЛТУРА

(п) Л. Живкова

ЦДА, ф. 1477, оп. 29, а.е. 2099, л. 13 – 22.

Приложение № 2

СПИСЪК СПРАВКА

за някои обекти в СРР, свързани с националноосвободителните борби на българския народ срещу османските поробители

На територията на СРР съществуват десетки места, сгради и други обекти, свързани с важни събития от историята на Българското възраждане, живота и дейността на Христо Ботев и други бележити български просветители и революционери, с дружбата и сътрудничеството с румънския народ през този период.

По важни от тях са:

БУКУРЕЩ

1. Сградата на бившето българско училище и църква на ул. „Каларашилор“ № 16 – бивша ул. „Вергулуй“ 16.

В тази сграда са се помещавали печатниците „Отечество“ и „Знаме“, редакциите на в. „Отечество“ и сп. „Знаме“ и „Училище“. Тук е живял и учителствал Христо Ботев през 1874/1875 г., а по-късно, през 1923/1924 г. – българският писател класик Йордан Йовков. Тук Ботев се запознава с Венета – племенница на владиката Панарет Рашев, която му става съпруга.

Предлагаме този обект да бъде обявен за паметник на културата, като в сградата да се създаде музей на Христо Ботев и другите дейци от епохата на Българското възраждане. В този музей да се отрази вековната дружба между българския и румънския народ и той да бъде наречен „Музей на румънско-българската дружба“. Музеят да бъде изграден с усилията на двете страни.

2. Къщата на ул. „Мошилор“ № 134-А (бивш „Хан Фидуки“).

През 1873 г. тук се настанява печатница „Свобода“ на Любен Каравелов. На това място се печатат вестниците „Независимост“, „Знаме“ и „Балкан“, като и списание „Знание“, „Градинка“, „Училище“ и др. В тази къща са живели българският войвода Панайот Хитов, народният писател класик Иван Вазов и други възрожденци.

Настояваме тази сграда да бъде обявена за паметник на културата, за да бъде поддържана и да се ползва от закрилата на румънското законодателство.

3. Сградата на ул. „Каларашилор“ № 43 (бивша ул. „Вергулуй“ №33).

В тази сграда през 1871 г. се е установила печатницата на в. „Свобода“, редактиран от Любен Каравелов. Тук са се провеждали заседания на Българския централен революционен комитет, тук Васил Левски е избран за „главен апостол на цяла България, Тракия и Македония“.

Старата тогавашна къща е съборена след Първата световна война. Предлагаме на новата сграда да се постави паметна плоча.

4. Гробницата на братя Евлоги и Христо Георгиеви в гробищата „Шербан вода“ (Белу).

Една от най-хубавите и големи гробници в Букурещ, представляваща ценен исторически и архитектурен паметник.

Предлагаме да се обяви за паметник на културата и се подобри поддържането ѝ.

5. Сграда на ул. „Димитрие Ончулу“ № 23 (бивша „Румеоара“ 15).

Тук до края на XIX в. е съществувала къщата, в която през 1875 – 1876 г. е живял Хр. Ботев. Сега на това място се намират две сгради. Поставена е паметна плоча с надпис на български и на румънски език.

6. Сградата на ул. „Шербан вода“ блок 43 (бивш № 117).

В сградата е работила редакцията на в. „Знаме“ и е била квартира на Хр. Ботев. Посещавана е от бележитите български революционери Ст. Стамболов, Ив. Драсов и др. Към 1956 г. е поставена паметна плоча, но след построяването на бл. 43 (1963 г.) паметната плоча не е поставена на новия блок.

Предлагаме да се възстанови паметната плоча.

7. Сграда на бул. „Норд-суд“, № 5 (бивша „Куза-вода“ 30).

В нея е живял Г. С. Раковски и се е намирала редакцията на в. „Бъдъщност“. Към 1950 г. е поставена паметна плоча, а след построяването на блок № 5 не е поставена.

Предлагаме да се възстанови паметната плоча.

8. Сграда на ул. „Габровени“ 12.

На мястото на стария „Хан Габровени“ – средище на българските търговци и революционери емигранти, днес има нова постройка – общежитие.

Желателно е да се постави паметна плоча.

9. Сграда на ул. „Каля Раховени“ 37 (бивша ул. „Каля Крайовой“ 61).

На това място, където през 1925 г. се построява „Палата на Синьото кметство“ (районно кметство в столицата), се е намирала къщата на д-р (Георги) Атанасович – виден наш възрожденец медик, професор в Букурещкото медицинско училище и факултет, министър на просветата в Първото правителство на България. Къщата е посещавана от видни наши възрожденци. В нея са се помещавали печатницата и редакцията на в. „Българин“.

Желателно е да се постави паметна плоча.

10. Сграда на ул. „Липскани“ 25.

Там се е помещавала печатницата на Раши Деску през 1864 г. Тук се редактира и печата в. „Бъдъщност“ на Г. С. Раковски, а през 1865 г. тук се издава неговото списание „Българска старина“. През 1876 г. тук се мести печатницата „Стара планина“. В 1939 г. на това място е построена сградата на Централната национална банка на СР Румъния.

Би могло да се постави паметна плоча.

11. Сграда на ул. „Интрая д-р Маркович“ № 9 (бивша „Интрая Росети“ 7) близо до парк „Чешмиджиу“.

В бившата сграда на хотел „Стериادي“ е функционирала печатницата „Ал. Андрич“, където печатали в. „Свобода“ (от 8.VII. до 4.XI.1872 г.), в. „Българин“, „Восток“. На мястото има нова постройка. Би могло да се постави паметна плоча на сградата.

12. Сграда на ул. „Св. Мина“ № 9 (бивша „Каля Вергулуй“ и „Каля Каларашилор“ 25).

Запазена е едноетажна постройка, в която се е помещавала редакцията на в. „Отечество“ (30.IV.1871 г.).

Желателно е да се постави паметна плоча.

13. Сграда на ул. „Лазар“ № 3.

В нея се е помещавала редакцията на в. „Народност“ от 1.V.1868 до XI.1868 г.

14. Сграда на ул. „Свѣнту Йон Ней“ 11-А (бивша 13).

Тук се е помещавала редакцията на „Нова България“ след смъртта на Ботев (5.VI.1876 до 22.IV.1877 г.).

Желателно е да се постави паметна плоча.

15. Сграда на ул. „Каля Мошилор“ 168.

Намирала се е редакцията на в. „Нова България“ основан от Христо Ботев. Запазената постройка вероятно е от онова време.

Предлагаме да се обяви за паметник на културата и да се постави паметна плоча.

16. Сграда на ул. „Ромулус“ 38 – 40.

В тях се е помещавала редакцията на сп. „Училище“ от VI.1871 г. до 1876 г.

Би могло да се постави паметна плоча.

17. Сграда на ул. „Габровени“ 10.

Тук се е намирал хотел „Трансилвания“, в който са отседвали български революционери – Ф. Тотю, П. Хитов, Д. Геров, Ив. Драсов и др. Не е запазена.

Желателно е да се постави паметна плоча.

18. Сграда на ул. „Габровени“ № 45 (бивш № 49).

В нея се е помещавала администрацията на в. „Отечество“ през 1876 г.

Би могло да се постави паметна плоча.

19. Сграда на ул. „Кодцей“ 46 (бивша ул. „Софинцилор“ 54).

Между 1869 – 1870 г. в стара, сега несъществуваща сграда, се е помещавало седалището на читалище „Братска любов“.

Желателно е да се постави паметна плоча.

20. Сграда на ул. „Блънари“ № 3 (тогавашен адрес ул. „Блънари“ 5).

В стара, съществувала до 1883 г., сграда е била редакцията на в. „Народност“ от 21 окт. 1867 г.

Би могло да се постави паметна плоча.

21. Сграда на ул. „Блънари“ 9 (бивша „Блънари“ 11).

От м. X.1868 до 4.V.1869 г. тук е била редакцията на в. „Народност“. Сградата не съществува.

Би могло да се постави паметна плоча или да се направи обща плоча заедно с предишния обект.

22. Сграда на ул. „Скауне“ 17.

В седалището на бившето дружество „Астра Ромъна“ е работила редакцията на в. „Народност“ от 4.5.1869 до края на годината.

Би могло да се постави паметна плоча.

23. Бюст-паметникът на Хр. Ботев в парка „Херастроу“ – Букурещ.

Предлагаме да се обяви за паметник на културата.

ГАЛАН

24. Сграда на ул. „Ник. Бълческу“ № 33.

Тук се намират българската църква и сградата на бившето българско училище. Към 1871 – 1872 г. там е живял Хр. Ботев. На фасадата е поставена паметна плоча. В двора на църквата се намира гробът на българския възрожденец арх. Максим Райкович.

Необходимо е да се обявят за паметници на културата и да се поддържат в добър вид.

БРАИЛА

25. Сграда на бул. „Александър Йон Куза“ 121.

Тук се намира българска църква. В двора ѝ е имало сграда, (в) която през 1869 г. е учредено Българското книжовно дружество.

Поставена е паметна плоча през 1969 г.

Предлагаме да се обяви за паметник на културата.

26. Площад „Хр. Ботев“.

Намира се в близост до Чакъровия хан, в който е живял Хр. Ботев през 1868–1871 г. На новопостроения блок на бул. „К. Маркс“ е поставена мемориална плоча.

27. Градският музей в Браила.

Има музейен кът за Христо Ботев.

Желателно е експозицията да се обнови, разшири и подобри в научно и художествено отношение.

ПЛОЕЩ

28. Сграда на ул. „Яшилор“ № 9.

На мястото на къщата, където е бил настанен Щабът на г[ене]рал Столетов, има поставена плоча с надпис. Плочата е поставена вдясно от входната врата на сегашната сграда. Това е свързано с връчването на Самарското знаме на Шипченския опълченски отряд.

29. Сграда на ул. „Демокрацей“ № 2 – Дом музей на Хаджи Продан, известен български емигрант, участвал във въстанието на Тудор Владимиреску (1721 г.) като един от 4-мата му „капитани“ (помощници). Построена още през 1785 г. от български майстори в стила на арбанаските къщи със слънце на тавана в дърворезба.

Желателно е да се обяви за паметник на културата.

ГЮРГЕВО

30. Поставена е паметна плоча на кея на пристанището, откъдето Христо Ботев с част от четниците си се е качил на парахода „Радецки“; плочата е поставена през 1967 г. на лицевата страна на пристанищната сграда.

Тъй като паметната плоча е написана само на румънски език, да се настоя да се напише и на български език.

31. Сграда на ул. „Ленин“ № 10.

Тук е редактиран и печатан вестник „Нова България“ през периода след смъртта на Ботев, когато е издаван от Стефан Стамболов.

Желателно е да се постави паметна плоча.

БАБАДАГ

32. Сграда на бивша българска църква „Св. Димитър“, в която се намират много икони от български иконописци, подарени на църквата от българи. В двора се намира надгробна плоча на починал българин, който вероятно е един от дейците за изграждане на църквата. Имало е и гробище на загиналите в I световна война български воители.

Желателно е да бъде обявена за паметник на културата.

ТУЛЧА

33. Сграда на бивша българска църква „Св. Георги“, в която се намират три големи икони на Станислав Доспевски и много други икони, подарени от българи и рисувани от зографи от Тревненската школа. В двора зад църквата се намира голям паметник на един от основателите на църквата и на българското мъжко и девическо училище. В двора се намират също гробове с надгробни плочи и на други българи, помогнали за построяването на църквата.

Предлагаме да се обяви за паметник на културата.

В С. ЕНИ-КЪОЙ (СЕГА М. КОГЪЛНИЧ[Е]АНУ)

34. Сграда на бивша българска църква, в която се намират икони, рисувани от български зографи и подарени на църквата от българи.

Желателно е да бъде поддържана в добър вид.

КРАЙОВА

35. Мястото на къщата на Петър Берон, разрушена през време на Втората световна война, при бомбардировките.

Няма паметна плоча.

БРАШОВ

36. В този град е учил В. Ев. Априлов.

Тук е живял Петър Берон, който издава също тук първия български буквар „Рибен буквар“ през 1824 г. „напечатан с помощта на Антона Ивановича“ – богат български търговец в Брашов, както и други български книжовници и обществени дейци.

Предлагаме да се постави паметна плоча на подходящо място.

гр. РУМНИКУЛ-ВЪЛЧА

37. Тук е напечатана първата българска книга – „Неделник“ на Софроний Врачански, ноември 1806 г.

гр. ФОКШАНИ

38. В този град се намира старият затвор, в който е бил затворен няколко месеца Хр. Ботев.

Желателно е да се постави паметна плоча.

гр. ТУРНУ-МЪГУРЕЛИ

39. На ул. „Гривица“ – се намира къщата на Данаил Попов, съратник на В. Левски и Хр. Ботев.

Желателно е да се постави паметна плоча.

40. Пристанището, откъдето Ботеви четници са се качили на парахода „Радецки“.

Желателно е да се постави паметна плоча.

гр. БЕКЕТ

41. От пристанището от 1876 г. се качват голяма част от четниците на Хр. Ботев.

Предлагаме да се постави паметна плоча.

гр. АЛЕКСАНДРИЯ

42. В този град се намира къщата на Ангел Репанович (Репанов), в която е живял Хр. Ботев, по време на учителстването си там.

Има паметна плоча. Би могло да се обяви за паметник на културата.

гр. ЗИМНИЧ

43. В този град се намира мястото на десанта на руските освободителни войски през 1877 година.

Предлагаме да се постави паметна плоча.

Село ПЕТРОШАНИ

44. Тук се намира мястото на брега на Дунава, откъдето е тръгнала четата на Хаджи Димитър за България.

Предлагаме да се постави паметна плоча или да се издигне подходящ паметник.

Брегът срещу Тутракан

45. Мястото, откъдето през 1867 г. четата на Панайот Хитов със знаменосец Васил Левски тръгва за България, а през 1876 г. – четата на Таню Стоянов.

Желанието е да се постави паметна плоча или издигне подходящ паметник.

КОНСТАНЦА – ул. „Шонци“ № 7 и № 9

Българска църква и училище.

Църквата е построена в 1908 г. като българска такава от местното българско население. Същата година е построено училището. В 1940 г. по силата на едно международно постановление (Крайовската спогодба) българите от Северна Добруджа даже са били изселени в Южна. До 1963 г. е била затворена. В тази година тя се прехвърля като енорийска протестантска църква.

Би могло да се постави паметна плоча.

ЗАБЕЛЕЖКА

Желателно е текстът на паметните плочи и на другите паметници да бъде паралелно и на български, и на румънски език.

Този списък може да бъде допълнен от Смесената българо-румънска комисия, която ще се занимава с паметниците на двете страни, с други обекти.

Октомври, 1973 г.

ЦДА, ф. 1477, оп. 29, а.е. 2099, л. 80 – 89.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Веселинова, Л. (1971). По културните връзки в Чехословакия, Полша, Унгария и Румъния в първите години след народната победа (1945 – 1950). – ИДА, XXI, 187 – 203; Kiškilova, P. (1974). Relations bulgaro-roumaines après la Deuxième Guerre mondiale (1944 – 1970). ЕВ, № 2 – 3, 35 – 49; Idem. Начало на културното сътрудничество между НР България и СР Румъния 1944 – 1947 г. – ИПР, 1979, кн. 4 – 5, 185 – 196.
2. Керчова-Пъцан, Л. Лулу, Велчов-Деде, Лука Ф. (2016). Букурещ отблизо. По пътешките на българските възрожденци... и не само. София.
3. Бояджиев, П. (1998). Български букурещки възрожденци; Велики, К. (1980). Румъния и Българското възраждане. Букурещ; Трайков, В., Жечев, Н. (1986). Българската емиграция в Румъния XIV век – 1878 г. и участието ѝ в стопанския, общественно-политическия и културния живот на румънския народ. София; Жечев, Н. (1970). Браила и българското културно-национално възраждане. София; Жечев, Н. (1991). Букурещ – културно средище на Българското възраждане. София; Жечев, Н. (2007). Българите в Галац през Възраждането. София; Капитанов, Хр. (1941). Българите в Румъния. София; Сюпюр, Е. (1982). Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX в. София.
4. Керчова-Пъцан, Л. Лулу, Лука Ф. Велчов-Деде. Букурещ отблизо. По пътешките на българските възрожденци... и не само. С., 2016.
5. Училището заедно с дворното място са закупени през 1868 г. със средства, събрани от българската „Добродетелна дружина“. До 1947 г. в една от стаите се помещава и църквата на българската колония в Букурещ. До 1949 г. училището е издържано от българската държава, която изпраща учители и изработва програма за обучението на учениците. От 1957 г. преминава на издръжка на румънската държава и е обявено за обикновено румънско училище с доброволно изучаване на български език. Историческото значение на училището не е свързано само с учителстването на Христо Ботев през 1874 – 1875 г. В същата сграда функционира и редакциите и печатницата на вестниците „Отечество“ и „Знаме“, както и на списанията „Училище“ и „Знание“. Тук през 1875 г. е живял Киряк Цанков – един от дейците на Българския революционен централен комитет, а през 1923

- 1924 г. – и писателят Йордан Йовков, като драгоман (преводач) на Българската царска легация в Букурещ (ЦДА, ф. 1Б, оп. 78, а.е. 2194, л. 10 – 14; ЦДА, ф. 1Б, оп. 81в, а.е. 404, л. 31 – 36; АМВнР, оп. 39, а.е. 2306а, л. 68; Темелски, Хр. Из църковното ни минало. Т. 2, С., 2009, 326 – 332).
6. Жечев, Н., Бл. Нягулов. Българите в Румъния. XVII – XX в. Документи и материали. С., 1994, 295 – 297.
7. Керчова-Пъцан. Л. Лулу, Лука Ф. Велчев-Деде. Букурещ отблизо..., 132 – 140.
8. ЦДА, ф. 1Б, оп. 81в, а.е. 404, л. 11 – 15.
9. През септември 1970 г. група офицери от Генералния щаб (ГЩ) на въоръжените сили на Българската народна армия (БНА) е на посещение в Букурещ. В програмата не е предвидено посещение на места, свързани с живота и дейността на българските революционни дейци. По инициатива на ГЩ са посетени някои от историческите места в Букурещ, свързани с българската история. Впечатлението от това посещение (училището „Христо Ботев“, сградата, където се е помещавала печатницата на Любен Каравелов и др.) е, че обектите са в занемарено състояние, не се поддържат и оставят „тягостно“ впечатление у посетителите (ЦДА, ф. 1Б, оп. 81в, а.е. 404, л. 19 – 21).
10. Пак там, л. 6 – 10.
11. Пак там, л. 24 – 26.
12. Пак там, л. 38 – 39.
13. ЦДА, ф. 1Б, оп. 91, а.е. 538, л. 1 – 15.
14. ЦДА, ф. 1Б, оп. 81в, а.е. 404, л. 40; ЦДА, ф. 1477, оп. 29, а.е. 2099, л. 15.
15. ЦДА, ф. 1Б, оп. 81в, а.е. 404, л. 41; ЦДА, ф. 1477, оп. 29, а.е. 2099, л. 16.
16. ЦДА, ф. 1Б, оп. 81в, а.е. 404, л. 42; ЦДА, ф. 1477, оп. 29, а.е. 2099, л. 17.
17. ЦДА, ф. 1Б, оп. 81в, а.е. 404, л. 42 – 45; ЦДА, ф. 1477, оп. 29, а.е. 2099, л. 18 – 22.
18. ЦДА, ф. 1Б, оп. 78, а.е. 2194, л. 64 – 65.
19. След Втората световна война са създадени редица международни правителствени и неправителствени организации за опазване на културното наследство. Генералната конференция на ЮНЕСКО изработва проекти за конвенции и препоръки към държавите членки на организацията. За международна юридическа защита на паметниците на културата и преди всичко опазване на произведенията на науката, културата и изкуството при въоръжен конфликт. Освен това те целят да се осигури защитата на националното културно наследство от незаконен износ, кражби и други, чрез които много държави се лишават от ценни шедедьоври на националната си култура. На трето място, те съдържат разпоредби за обмяна на опит, научни методи и средства, които позволяват да се вземат най-правилните мерки за защита, консервация и реставрация на културните паметници. Тези идеи са отразени и в Хагската конвенция от 1954 г., в Рекомендацията на

- ЮНЕСКО от 22 ноември 1968 г. за опазване на паметниците на културата при обществени и частни строежи, в Конвенцията за мерките за забрана предотвратяването на незаконен внос и износ при прехвърляне правото на собственост на културните ценности от 14 ноември 1970 г., в Проектоконвенцията за опазването на световното културно и природно наследство и препоръката, отнасяща се до националното опазване на културното природно наследство през 1972 г. (Пак там, л. 58 – 80; ЦДА, ф. 1Б, оп. 91, а.е. 538, л. 1 – 15).
20. ЦДА, ф. 1Б, оп. 91, а.е. 538, л. 1 – 2.
 21. Пак там, л. 3; ЦДА, ф. 1477, оп. 29, а.е. 2099, л. 23 – 24а.
 22. ЦДА, ф. 1Б, оп. 91, а.е. 538, л. 3.
 23. ЦДА, ф. 1477, оп. 29, а.е. 2099, л. 24а – 25.
 24. Пак там, л. 25 – 26, 44 – 46.
 25. ЦДА, ф. 1Б, оп. 91, а.е. 538, л. 7; ЦДА, ф. 1477, оп. 29, а.е. 2099, л. 27.
 26. ЦДА, ф. 1Б, оп. 91, а.е. 538, л. 8 – 9; ЦДА, ф. 1477, оп. 29, а.е. 2099, л. 27 – 30.
 27. ЦДА, ф. 1Б, оп. 91, а.е. 538, л. 10 – 11.
 28. Пак там, л. 11 – 12.
 29. Пак там, л. 5 – 6.
 30. ЦДА, ф. 1Б, оп. 78, а.е. 1813, л. 1.
 31. Пак там, л. 2 – 3.
 32. Пак там, л. 4.
 33. Пак там, л. 4 – 5.
 34. Пак там, л. 5 – 6.
 35. Жечев, Н., Бл. Нягулов. Българите в Румъния. XVII – XX в. Документи..., с. 383.
 36. АМВнР, оп. 32, а.е. 2554, л. 8; АМВнР, оп. 43 – 2, а.е. 195, л. 91; ЦДА, 1Б, оп. 78, а.е. 2194, л. 1 – 5; ЦДА, ЧП 174Б, оп. 2, а.е. 1187, л. 36; Жечев, Н., Бл. Нягулов. Българите в Румъния. XVII – XX в. Документи..., с. 383.
 37. АМВнР, оп. 32, а.е. 2554, л. 9; Жечев, Н., Бл. Нягулов. Българите в Румъния. XVII – XX в. Документи..., с. 384.
 38. АМВнР, оп. 32, а.е. 2554, л. 9 – 10.
 39. ЦДА, 1Б, оп. 78, а.е. 2194, л. 9.
 40. Славова, Е., З. Мичева, К. Аврамов. (1987). Людмила Живкова (1942 – 1981). Живот и дело. Летопис. София, с. 99.
 41. ЦДА, ф. 1Б, оп. 78, а.е. 1925, л. 1 – 9.
 42. Пак там, л. 9 – 10.
 43. Пак там, л. 10; АМВнР, оп. 32, а.е. 2609, л. 2.

44. Пак там, л. 3 – 4.
45. ЦДА, 1Б, оп. 78, а.е. 2196, л. 16; ЦДА, ЧП 174Б, оп. 2, а.е. 1187, л. 36 – 37; АМВнР, оп. 40, а.е. 3143, л. 19 – 31; АМВнР, оп. 43 – 2, а.е. 195, л. 91 – 92.
46. АМВнР, оп. 41, а.е. 3601, л. 39.
47. Пак там, л. 40.
48. АМВнР, оп. 36, а.е. 2430, л. 1 – 2.
49. АМВнР, оп. 41, а.е. 3601, л. 41 – 42; АМВнР, оп. 43 – 2, а.е. 195, л. 92; АМВнР, оп. 44 – 2, а.е. 187, л. 51.
50. Букурещ: Българското училище и църквата в Букурещ, основано през 1869 г., намиращо се на ул. „Каларашилор“ № 16 (бивша ул. „Вергулуй“ № 6). В него са се помещавали печатниците на в. „Отечество“ и сп. „Знаме“, а също така и редакциите на в. „Отечество“ – издаван от Добродетелната дружина, и за кратко време – на в. „Знаме“, издаван от Христо Ботев. Сградата е била едно от най-важните културно-национални средища. В българското училище през 1873 – 1874 г. е учителствал Христо Ботев. До Освобождението учители са били също Кирияк Цанков, Райко Ил. Блъсков и др. На горния етаж на сградата, където се е помещавала българската църква, е живял Погониянският митрополит Панарет (Рашев) и неговата племенница Венета, която тук се запознава с Ботев и през 1875 г. сключват брак; „хан Фидуки“ или „Хан Солакоглу“ – носи името на собствениците си – братя Солакови, преселници от Свищов, и е свързан главно с обществено-политическата и литературната дейност на Л. Каравелов, намиращ се на ул. „Каля Моши-лор“ № 134-А. „Хан Солакоглу“ е един от най-добре запазените паметници с историческо значение за България. На 14 октомври 1871 г. в него е основана печатница „Свобода“, собственост на Л. Каравелов, отпечатани са 24 книги и периодични издания: „Свобода“, „Независимост“, „Будилник“, „Знаме“ и „Балкан“. Тук Л. Каравелов е посетен от Васил Левски на 15 април 1872 г. На 29 април 1872 г. в този дом се откриват заседанията на БРЦК, които продължават до 4 май и избират за председател Любен Каравелов, подпредседател Кирияк Цанков и секретар Олимпи Панов. Къщата е съборена след Първата световна война, а на мястото ѝ е построена друга. НРБ счита, че е подходящо на мястото да се постави паметна плоча; Гробницата на братя Христо и Евлоги Георгиеви в гробището „Щербан Водъ“ (Белу), вдясно от централната алея № 48, представлява ценен архитектурен паметник. В подземие то на гробницата нахлува влага, която я разрушава, но СРР не взема предохранителни мерки под предлог, че е собственост на частни лица, а наследниците не могат да бъдат открити. Необходимо е да бъде обявена за паметник на културата.
- Браила: на бул. „Александру Йон Куза“ № 124 се намира българската църква, която е в диоцеза на Румънската патриаршия. До 1980 г. църквата се съхранява като български паметник в Браила, но е необходимо да бъде обявена за паметник на културата. В двора на църквата през 1969 г. е поставен мраморен блок с надпис, че това е мястото на къщата, в която през

1869 г. е проведено учредителното събрание на Българското книжовно дружество (от 1911 г. – Българска академия на науките). На пл. „Христо Ботев“ бл. „А“ е поставена паметна плоча на фасада на жилищния блок, построен на мястото на „Чапъровия хан“, посветена на Христо Ботев. В градския музей в Браила е устроен музееен кът, посветен на Ботев.

Галац: на ул. „Николае Бълческу“ № 33 се намира комплексът „Българска църква и сграда на бившето българско училище“. На фасадата на училището е поставена паметна плоча с текст на български и румънски език. Църквата и училището са учредени през 1860 г. В двора на църквата е гробът на видния деец на българската емиграция Максим Райкович. СРР проявява склонност да обяви училището за музей на Христо Ботев, но окончателно решение не е взето. Църквата обаче я смята за румънска и надписът „българска църква“ над вратата е заличен. Необходимо е да бъдат обявени за паметници на културата.

Плоещ: на ул. „Яшилор“ № 9, на мястото на къщата, където е бил настанен щабът на ген. Николай Г. Столетов, е поставена паметна плоча. В центъра на града се намира къщата музей „Хаджи Продан“, която до 1980 г. е в ремонт, необходимо е той да бъде ускорен и завършен.

Тулча: в центъра на града се намира българската църква „Св. Георги“. В нея има икони, рисувани от Станислав Доспевски и зографи от Тревненската школа. До църквата е имало българско мъжко и девическо училище. Църквата и училището съществуват от средата на XIX век. На ул. „24 януари“ № 19 в Тулча се намира и къщата на българския революционер Стефан Караджа (ЦДА, ф. 1Б, оп. 66, а.е. 2384, л. 31 – 35; ЦДА, ф. 1Б, оп. 78, а.е. 2194, л. 10 – 36; ЦДА, ф. 1Б, оп. 81в, а.е. 404, л. 71 – 82; АМВНР, оп. 36, а.е. 2430, л. 5 – 9; Жечев, Н., Бл. Нягулов. Българите в Румъния. XVII – XX в. Документи..., 387 – 389; Titunea-Costi, D. Hanul Solacolu, casa de la răscruce de lumi, analliza complex și premizele restaurării. – Revista Monumentelor Istorice (București), LXIX, 2000, Т. 1 – 2, 140 – 147).

51. ЦДА, ф. 1Б, оп. 66, а.е. 2384, л. 33 – 34.

52. Пак там, л. 34 – 35; Александров, Е. (1991). Аз работих с Людмила Живкова. Култура и лична власт. София, 53 – 54; Живков, Т. (1997). Мемоари. София, с. 464; Ковачев, П. (2016). Петър Младенов. Цялата истина. София, с. 139; Стоянов, И. (2017). Тодор Живков и Николае Чаушеску насаме. София, с. 141.

53. ЦДА, ф. 1Б, оп. 78, а.е. 2196, л. 16 – 19.

54. Пак там, л. 1 – 11.

55. АМВНР, оп. 39, а.е. 2306а, л. 69.

56. ЦДА, ЧП 174Б, оп. 2, а.е. 1187, л. 38.

57. АМВНР, оп. 42, 3831, л. 1; ЦДА, ф. 1Б, оп. 78, а.е. 2197, л. 3.

58. Пак там, л. 3 – 4; АМВНР, оп. 43 – 2, а.е. 195, л. 93.

59. Пак там, л. 93.

60. АМВНР, оп. 44 – 2, а.е. 187, л. 52.
61. ЦДА, ф. 136, оп. 80, а.е. 354, л. 3.
62. ЦДА, ф. 136, оп. 80, а.е. 354, л. 1; Жечев, Н., Бл. Нягулов. Българите в Румъния. XVII – XX в. Документи..., 390 – 391.
63. АМВНР, оп. 45 – 2, а.е. 205, л. 1 – 2.
64. Пак там, л. 3.
65. АМВНР, оп. 45 – 2, а.е. 204, л. 1; Жечев, Н., Бл. Нягулов. Българите в Румъния. XVII – XX в. Документи..., 391 – 392.
66. АМВНР, оп. 45 – 2, а.е. 204, л. 2.
67. АМВНР, оп. 45 – 2, а.е. 205, л. 1.
68. АМВНР, оп. 45 – 2, а.е. 204, л. 3.
69. <https://dveri.bg/33x4p> (към 10.07.2017 г.).

THE PROBLEM OF CULTURAL-HISTORICAL MONUMENTS IN THE BULGARIAN-ROMANIAN RELATIONSHIPS

Abstract. The problems concerning research, preservation and management of Bulgarian cultural monuments in Romania have attracted the attention of the Ministry of Foreign Affairs and particularly the Embassy of the People's Republic of Bulgaria in Bucharest for many years. The Art and Culture Committee, the Bulgarian Academy of Sciences and other institutions are also involved in solving of these problems. Although many meetings of political and cultural leaders of various fields and the exchanged diplomatic notes the targeted specific measures have not been achieved.

The first reason for this is the lack of coherence, systematicity and organization and the lack of persistence, flexibility and purposefulness in solving of these problems by the People's Republic of Bulgaria. The second reason is the „special line“ of the Romanian government towards Bulgarian cultural interests and monuments. Remarkable in this aspect is the case of the Bulgarian School „Hristo Botev“ in Bucharest, which accordingly to the new architectural planning, were destroyed in February 1988 with an old Bulgarian church on Str „Kalarashilor“ (present-day „Cornelius Coposu“ Blvd.).

✉ **Ms. Spaska Shumanova**

University of Veliko Tarnovo

Veliko Tarnovo, Bulgaria

E-mail: spaskashumanova@gmail.com